Контрольный экземпляр

Бакъдар, вошал, цхьоагlо!

СЕРДАЛО

НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКА ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ, КПСС НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКАНСКИ КОМИТЕТА ГАЗЕТ

Газет арадувл 1923 шера денз. ★ ЕРА, 7 ФЕВРАЛЬ, 1991 ШУ. ★ № 16 (7958). ★ Мах 8 кеп.

Советски Социалистически Республикай Союза Президентага новкъостага М. С. ГОРБАЧЕВГА

ЛоархIаш вола Михаил Сергеевич!

Нохч-ГIалгIай Республика дукkхача къамех латта халкъ, берригa советски нах санна сагота да Персидски залива зоне хIанз эттача хьала, цо чIоагIа новкъа а долаш, хала а хеташ тIаэц цигара нах боврах, гIирсаш хIалакдарах, цIенхаштта экологически зе дала тарлуча кхерамах дола хоамаш.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Советски пачхаьалкхен арахьарполитически никъ, ишттa Iа машар чIоагIбара, дувцачох вIаши кхетарга кхачара, вIаши мегаргйолча решеней ларда тIа халкъаштен пачхаьалкхенаштен юкъе барт бара тIадерзадаь деш дар могa а деш, тхо Хьога а, Хьога гIолла дунен сообществага а кхайк Персидски заливера тIема гIулакхаш, кхы хьем ца беш, соцадара шоашта могар дара шо тIахьехаш.

Тхо тешаш да, Хьо дунен тIа геттара чIоагIа лоархIаш хилар хьакъал а лоIам а котбоаккхача геттара лоархIаме хургхиларах.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета сессе тIанйцад.

1991 шу, 6 февраль.

КПСС Центральни Комитетеи Центральни Контрольни Комиссеи цхьана яьча Пленума политически заявлени

КАРАРЧА ХАНАХИ ПАРТЕ ДЕКХАРЕХИ

I

Пленумо белгалдоаккх, социально - экономически политически эргалоний доазонел чухьа, цIенхаштта духьаленаш яле а, хьакхоллаш да дIахо оплангара реформаш яра эша политически правовин хьалаш. Ден повестка тIа дош оттадаьд демократически ларда тIа ССР Союза кердаякkхара хьакъехьа. Законаца тешам бенна деша паргIатоннен эхь-бехк паргIатоннеи.

Цхьабакъда, общественни процессий вIашдухьаленехь, дувлийтача гIалатехи теркал ца деш дисача хIамаехи, цу даькъе экономически даькъе а, хьахиннад укх тIеххьарча хана къаьстта чIоагIа хоалуш дола, чIоаггIа юхмаччахьара хIамаш леладеш дола бахьанаш. ХIанзалца цIаккха а, хиннадац реформаш чакхъяхара керда практически гIулакхаш хIанз миссел чIоагIа динза даргдоацаш, хIаьта общественна чухьара кегар хIанз санна сел чIоагIа кхераме хиннабац. Цунах латт хIанзара ха ший тайпара хилар.

Зуламеча социальни хьовзамашка яла тарлуча доазонна дIатIаэттай мехка общественни кризис. ДукхагIа хулаш латт вIашдухьалъяьнна политически позицеш социальнии къамашта юкъерчен довнашка а яьнна, хIаьта хьал Iаьдала органий доала кIалхара дувлаш а анархи яржарген цIий Iоъахийтарген кхоачадеш а йола регионаш.

Политически даькъе хIанзле хьахинна а вIашагIкхета гIерташ а да СССР-е общественни строй хувцара никъ хержа дола низаш. Цар лерхIар — социалистически никъ херждараш Iаьдала юкъера дIабоахалга, хулаш йола эргалонаш регрессивни, халкъа духьалара маIан долаш хетийталга.

Цхьайолча республикашка СССР халкъа депутатий съездий решенеш телхаяро, СССР Конституце положенеш бокъо йоацаш юхаяхаро никъ хьабийлаб законагIа доацача гIулакхашта, сага бокъонаш Iохьокхаеш, наьха протест хьоаеши уж духьалъоттийтар духьа цIур юкъебехкаши йола антидемократически, дискриминационни акташ тIаэца йиш хилийтай. Национал-сепаратистски низаша карагIдаьнна социальни хIамаш дIадахара тIаберзабаь никъ лаьцаб, кхетамеи законеи доазонел тIехдаьннад уж, цар доxаду бIаьш шераш хьалхагIа денз хьадоагIаш дола къамашта юкъера интернациональни бувзамаш, къамашта дискриминаци яра вогIа йола формаш юхаувттаю. ВIашагIъювхкаш я дунен тIа массане а къоабалъяь тIаийца сагеи гражданинеи бокъонел къаман бокъонаш тIех хеташ кхайкаеш йола националистически тоталитарни режимаш.

Прибалтикаи Закавказьяи республикашка гIулакхаш гIовзадалар, кхыча регионашка кхохкам латтар—из ерригача общественна цIенхаштта бола хоам ба. ЮкъагIйоалача доазон тIа дIатIаоттаяьй демократически процесс, дика эргалонаш, тIа-тIа боккхагIа хул наьха вахарaи кхерамзленнеи бола кхерам.

Пленуме дакъа лоацараша гIайгIанца кодам бу нах боабарца дувзаденна. Оаха дIаккхайкаду, вежарий боабелга соцадар, мохк машареи кхолламеи наькъа тIа юхаоттабар духьа парте ший де йиш йолаш мелдола хIама деш хилар.

ХIанз этта хьал — сага бокъонаш, конституционни порядок телхаярах, мехка Керттера Закон дукkханахьа телхадарах, бахача наьха йоккхийча группай овлангара хьашташ деструктивни низий оагIонгахьара IотеIадара центральнии республиканскии органаша садеттарах хьахиннар.

Цу хьалашка кхы хьем боацаш мехка конституционни порядок юхаоттаянза яргйоацаш лоархI Пленумо.

Сага бокъонаш телхаеш йола антиконституционни акташи соцамаши, моллагIча органаша уж тIанйца дале а, кхы тIехьа ца тетташ юхадахара тIехьа ба Пленуме дакъа лоацараш. СССР-еи республикайн Лакхехьара Советаш, халкъа депутаташ тIахьех оаха къовсам тIа долча дешашка хьажараи законодательни кризис дIаякkхар духьа эффективни гIулакхаш чакхдахарaи цхьана президиумий заседанеш, сессеш елга а чулоацаш, вIаши юкъера бувзамаш лертIадахара.

Пленумо мегийта йиш йоацаш лоархI законагIа йоаца герзашца кийчъяь формированеш вIашагIъехкалга, герзашцарча низийн правопорядка органийн бIарччача пачхаьалкхен структураш телхаелга. Тхо духьала да пачхаьалкхен лоархIамегIарча институтех — эскарах, кхерамзлени чурча гIулакхийн органех гIертара. Порядок, советски наьха сатеми кхерамзлен Iалашъяра, къахьегамеи вахареи лерттIа хьалаш вIаштIехьдахара хьакъехьа халкъо дIадехараш хьаллоац Пленумо, моллагIча къамахи социальни хьал долаши уж бале а.

Халкъий доттагIала, интернационализма дикагIйола традицеш дегIаккхувланза, вай мехка къамаши народносташи вIаши гаргакхувлара, шоай къамий Iаьдалаш вIаши лархIара наькъагIа даханза даргдац.

Граждански машари деррига къамий барти хилар—эгтара чIоагIагIа эш уж тахан мехка. Из кхоачащдар — парте лоархIамегIара политически декхар. Пленумо ерригa партийни организацеш тIахьех моттигера башхалонаш теркал а еш, къахьегамхой шеррача доакъоех ког-гIортолга а еш, профсоюзни, кагирхой, кхалнаьха, ветерански, кхыча объединенешца цхьана гIулакхаш а леладеш из бIарзагIа йола проблема къоастаяра тIатеIIа болх бара.

II

Пленумо коммунисташи берригa къахьегамхойн тIахьех Советски Социалистически Республикай Союз йолаш хилийтара тIехьа оттара.

Духхьал из позици хьаллоац коммунисташа цхьатарра бокъонаш йолча суверенни Советски Социалистически Республикай федераци хиларах тарра, вай Союза кхоанен хьакъехьарча референдума шоаш кийчлуш, Советски гражданий бокъонца паргIатен сакхетамеи лоIам а хинна дIаотта еза референдум, пачхаьалкхе йохаеш йола цхьакха бехктокхам ца хетача политиканий бе йоалла инструмент а ца хулаш.

Цунна еш йола кийчо парте берригача политически балха юкъметте дIаоттае еза.

Пленумо хьаллоац союзнии автономнии республикай суверенитет чIоагIъяра процесс, цунах гу цунна бокъонца шоай лоIамеча республикайи халкъийи кердаьккха Союз а яь вай пачхаьалкхе дIаоттаяра хиланза даргдоаца хьал.

Правови пачхаьалкхе хьаяра тIаберзабаь вай никъ хувца ца луш бус. Из чакхбоаккхалургбац, нагахьа санна деррига конструктивни общественни низаша — халкъа депутатий Советаша, политически партешеи дукkхача наьха боламашеи, мехка гражданаша из хьал ца лоаце. Цо бокъонца болча демократашкара дIадех конституционни стройца моастагIал долаш, исполнительни Iаьдала лардаш бухйоахаш бараштa духьала леррагIа къовсам лоаттабелга. Мехкара Iаьдал кIоаргга демократически хила дезаш лоархI КПСС-о.

III

Социальнии къамийн кхохкам михьарбаькkха йола экономикера кризис бахьан долаш лоархI Пленумо экономически политически эргалоний темпашта юкъе юкъ йолар. Цхьабакъда, цу халонашеи вIашдухьаленашеи юхасоцае езац овлангара экономически эргалонаш. Вешта аьлча, леррагIа чакхбаханза баргбац рыночни экономика дегIайоалаяра тIаберзабаь никъ.

Рыночни отношенешка довларца цхьана хила деза доалахьеи коллективни формай тIех лоархIам а беш, предприятеш экономически дукхагIа шоай лоIаме а йолаш, паргIатта боахама инициатива а предприимчивость а йолаш дукkхача лостамий экономика вIаштIехьйоаккхалга.

Цу хьалашка парте социально - экономически политика болх беш волча хIаранена эффективни лакха мах боагIаши къахьегара эша хьалаш вIаштIехьдахара, социальни аьттонна, тешшаме бIарччача пачхаьалкхен система вIашагIйоллара, наха болх Iалашбара, таро кIезигагIа йола баха нах маьхаш тIакхетарца дувзаденна компенсаци теларца хьаллацара, доходий индексацена тIаерзаеш я.

Пленумо хьаллоац аграрно-промышленни сектор чIоагIагIа дегIаккхувлар, цун материально-технически база чIоагIъяр, лаьттанна реформа яр. КПСС духьала я миччa бесса баь а ахархочоа низ бара, дика болх беш йола агропромышленни структураш йохаяра, тIехьа я лаьттан тIа овсаре къахьега безам болчоаи ховчоаи из дIадалара, цу хана бе-беча районий башхалонаш теркал а еш.

Пленума доакъошхоша хьаллоац СССР халкъа депутатий IV Съездо оттаяь мехкара хьал лертIадаккхара программа, къахьегама коллективаш, коммунисташ, социалистически никъ хержача кхыча низий викалаш, халкъа депутаташ, берригa советски нах тIахьех укх саготача юкъагIа цхьоагIо йолаши атта доаца хьал кхетадеши хилара.

Партийни организацей керттереи саготагIа долеи декхараш а лаьрхIа хьаоттабу мехка экономически цхьоагIо хилийтар, доалахье пачхаьалкхенгара дIаэцара процесс, цун дукkха а доккхагIа дола дакъа къахьегама коллективай кара дIадалара халкъа хьисапагIа хилийтар духьа лоаттабу къовсам. Из долла хIама чакхдаккха деза къахьегама коллективех шерра ког-гIортолга а еш, профсоюзни организацешца, общественни самоуправлене органашца цхьана.

IV

Общество кIаьдъеннай наьха бакъахьара гIулакхаши моральни уйлаши лоарзагIа а йоахаш, даим латташ бола экономически къамашта юкъерен кхохкам бахьан долаш. Къаьстта а кхерамеи нийрчеи да общества духовни потенциал лораеи ебаеи оттабаьча культураи Iилмаи цхьаццаболча викалаша низаш дараи законагIа доаца гIулакхаш леладараи тIахьехам беш хилча. Царна ца ховш мишта хул социальни гоамал гIоттаеш дола психологически хьал — эгтара дукхагIа шийгара вонаш дувлаши эгтара унзарагIеи йола фактор хилар!

ВIаши лоаттабу идейнии политически къовсам кхохкабеннача хьалашка тIа-тIа боккхагIча лоархIаме хул массови информаце средствай позицеш. Цу даькъера коммунистий, демократически уйлаш йолаш болча берригача журналистий декхар — карагIдаьннача демократически хIамай чIоаггIа гадахар, социалистически эргалоний стратеги дIайовзийтар, гIалаташ хьагучадахари цар маIаи дашхари, перестройкана духьалбарий дагардари гIулакхаши хьагучадахар.

ХIара саго — зIамсаго а ветерано а, болхлочои культура деятелои, хьехархочо а лоро а, тIемахочои ахархочои — сакхетаме граждански нравственнии хоржам бе беза ха хьакхаьчай: общество кердаякkхара, мехка цхьоагIо, дукkхача къамех латтача вай цIагIа машар хилийтара бакъахьарча гIулакхий, наькъа тIа оттаргва е наьха вахараи кхерамзленнеи тIакхувдар теркал ца деш санна Iерггва, е, кхы а вогIдар, къамашта юкъереи социальнии цIи тохарца дакъа лоацаш хургва. Пленумо общество тIахьех шеррача ерригграждански конституционнии ларда тIа кхотаялара. Граждански машар лоаттабар, вай Союз кердаякkхар, социалистически хоржама наькъагIа кхолламаш деш дIахояхар духьа бакъдар кхетаде деза ха, бехктокхаме гIулакхаш чакхдаха деза ха хьатIакхаьчай.

V

Персидски заливера событеш кхерамеча оагIорахьа дегIаухаш хилара ше чIоаггIа саготдеш хилар дIа а кхайкадеш. Пленумо мехка пачхаьалкхен кулгалхой тIахьех цIий Iоухийталга соцадар, гонахьарча Iалама деш дола меттадоалургдоаца зе ца дайтари тIемага гIоллара дов ООН Кхерамзлен Совета резолюцешка хьежжа политически къоастадара наькъагIа лостадари духьа динза даргдоаца гIулакхаш дунен халкъашта юкъерча сообществанеи ВIашагIкхийттача Къамий Организаценеи хьалхашка кхы тIа а чакхдахара.

Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета аргIан йоацача V-ча сессех бола

ИНФОРМАЦИОННИ ХОАМ

Селхан Грозне КПСС Нохч-ГIалгIай рескома общественно - политически центре хилар Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета аргIан йоаца пхелагIа сесси.

Цо ший болх дIаболабалехьа Республика Лакхехьарча Совета Председатела **Д. Г. Завгаева** депутататашта йовзийтар **СССР Президентага М. С. Горбачевга йохьийташ йола кхайкарал-проект.** Тахан Персидски заливе хьал чIоагIа кхераме хиларахи Советски Союзо цу хьакъехьа лаьца позици нийса лоархIаш хиларахи бар цун чулоацам.

Из кхайкарал, массавола депутат раьза а волаш, тIаийцар.

Цул тIехьагIа ден повесткага хьежжа ший болх дIаболабир сессе. Ер дешаш дар цига дувца оттадаьраш:

1. Нохч-ГIалгIай Республика 1991 шера йолча пачхаьалкхен бюджетах.

2. «Нохч-ГIалгIай Республика депутат юхавехара йолча порядках» долча Нохч-ГIалгIай Республика Законах.

3. 1990 шера республика социально - экономически даькъе дегIаахарахи 1991 шера де лерхIачохи йола Министрий Совета информаци.

4. Нохч-ГIалгIай Республика Лакхехьарча Совета Президиума указаш чIоагIдар.

Нохч - ГIалгIай Республика 1991 шера йолча пачхаьалкхен бюджетах доклад йир финансай министра **Т. М. Талутовас.**

Доклад ювцаш пренешка дакъа лаьцар: планово-бюджетни, финансови комиссе председатела депутата **А. Паскачева,** Шелковской райисполкома председатела депутата **П. Коломенске,** промышленностеи энергетикаи, технологеи, транспортеи комиссе председатела депутата **В. Дагаева,** цу комиссе члена депутата **Г. Юркова,** халкъа эшача товарий, торговлен комиссе члена депутата **А. Джандигова,** аграрни дешашта йолча комиссе члена, Грозненски горсовета председатела **В. Куценкос,** кхычар. Пренеш йистеяьнначул тIехьагIа цу дешах итог еш лоацца къамаьл дир **Д. Г. Завгаева.**

Цул тIехьагIа Нохч-ГIалгIай Республика 1991 шера пачхаьалкхен бюджетах дола Закон тIанйцар.

Ден повестка шоллагIча дешах доклад йир Ленински райсовета председатела республика халкъа депутатий Совета балха йолча комиссе председатела депутата **Р. Таштамирова.**

Дукkхача хаттараштa жоп делар цо. Массехк тIатохари предложении юкъейихьачул тIехьагIа, депутаташа тIанйцар «Нохч - ГIалгIай Республика халкъа депутат юхавехарах» дола Закон.

Республика 1990 шера социально - экономически дегIаахарахи 1991 шера де лерхIачохи лаьца доклад йир Нохч - ГIалгIай Республика Министрий Совета Председатела депутата **С. М. Бекова.**

Из доклад ювцаш пренешка дакъа лаьцар дукkхача депутаташа.

Сессе чIоагIдир хьалха тIанйца хинна республика Лакхехьарча Совета Президиума указаш.

Иштта кхыдола дешаш а дийцар.

Цу тIехь ший болх чакхбаьккхар Нохч - ГIалгIай Республика халкъа депутатий аргIан йоацача пхелагIча сессе.

СССР ПАЧЧАХЬАЛКХЕН БАНКАГАРА

КЪАЬСТАЧА АХЧАН ТIА КХЫ А ЯЬЧА БЕЛГАЛОНЕХ

1991 шера денз керда арахеца доладеча 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 50 кепиг а 1 сом а долча къаьстача ахчай (памятнии юбилейнии монеташкара дIаиккхача) юхьагахьарча оагIо тIа лохе аьттехьа из ахча хьадаьча завода цIера хьалхарча алапага хьежжа «Л» е «М» алапаш оттадергда. — «Ленинградски монетни двор» е «Московски монетни двор» йолга хойташ.

ХIанз лелаш дола къаьста ахча а санна, укх шера арахеца къаьста ахча моллагIа тайпа дохкар - эцар деча ханa ший маьхах цхьаккха тайпа духьале ца еш дIанийде декхарийла я пачхаьалкхен, кооперативни, общественни предприятеш, учрежденеш, организацеш, колхозаш, къаьст - къаьста нах, хIаьта иштта текуцци, расчетни счеташ тIа, вкладашка, дIа-юха кхухьийтача аккредитиваш тIа диллара банкий учрежденеш а бувзама министерствай предприятеш а.

«Промавтоматика» НПО опытни заводе арахеца радиоаппаратура тайп - тайпара продукци духхьал вай мехкарча дукkхача регионашка дIакхаьча ца Iеш, доазол арахьарча итташ долча мехкашка дIакхоачаш, цар лакха мах а беш, чIоагIа хоатташи дика дIаэцаши я. Цунах тамаш елга а дац. Предприяте машинашъераша арахецаш йола ерригa продукци дикеи тIехдикеи марa яц.

Иштта йола продукци хьаеча къахьегаш бола башхадика говзанчаш бIаьш ба заводе. Царех цаI я электронно - монтажни цехера радиоаппаратура монтажница Идилова Малижа. Цхьайтта шу да цу профессех цо укхаза къахьега. Цу шерашка Iалаьмате дика кхийттай из ший балхах. Цул совгIа, массехк смежни говзал карaерзаяьй Малижас. Цудухьа моллагIа бахьан а нийсденна, болхло цIагIа Iийча, цун метта дIаэтта къахьега йиш ярех я из. Ше укхаза балха этта цхьа шу даьлча денз предприятерча радиоаппаратура монтажницашта юкъе яьржача яхье хадданза хьалха латташ хьайоагIарех я Малижа. Иштта шоай цехе меттел, заводерча болхлошта юкъе а эггара хьалхарчарца ший тамагIа а долаш продукци арахеца бокъо яьккхарех а я из. Долче, цун продукци ОТК болхлой тIахьожам боацаш чакхйоалийтарех я. Цхьаккха смена дIаяхийтац цо ший норма 130 процентал чухьнахьа кхоачашъяь. Цудухьа укх шера январь бетта задани кхоачашъярах эггара хьалхарчарца рапорт делар Малижас.

Ше коммунист хиларах тарра юкъарча балха тIа а хьинаре дакъа лоац цо. Парте Октябрьски райкома член я из.

Хьинаре къа а хьегаш, цо даьхача толамий лакха мах баьб Даьхено. Цунна еннай «Дружба народов» яха орден, массехк сийлен грамота, маьхера совгIаташ.

СУРТА ТIА: монтажница М. Идилова.

И. ПЛИЕВА сурт.

АКТИВА ДЕШАР

КПСС Нохч - ГIалгIай рескома политически институто кIиранна занятеш яьй партийни строительства отделене заочно дешабагIарашца.

Лекцей, собеседованей, «гергача истола хьалхашка вIашагIкхетара» хьисапе хиннача занятешка кIоаргга йийцай перестройкан советски общество кердаякkхареи лоархIамегIа йола политически экономически проблемаш.

ДешабагIарий теркам дикка тIаэзар мехка политически реформа чакхъякkхара, правови социалистически пачхаьалкхе хьаяра, халкъа самоуправлени дегIайоалаяра, социально - экономически проблемаш къестаеча юкъе КПСС-о лоаца дакъа шердара хьакъехьарча дешаша. Иштта чIоаггIа уйла тIайохийташ йийцар «Общественни боламаш: политически маIан, вIашагIдохкара формаш, дегIаахара перспективаш», «Наха юкъера социальни довнаши, уж къоастадара наькъаши», «Перестройка хьалашка республика партийни организацеша бу идеологически болх» яха темаш а.

ДешабагIаращца занятеш яьй КПСС рескома отделий заведующеша: идеологически — Л. И. Кизиловас, общественни боламашцарча бувзамашта йолча — Р. А. Межидова, республика къахьегамеи социальнии дешашта йолча Пачхаьалкхен комитета председатела А. Н. Инуркаева, экономически Iилмай доктора, профессора, Грозненски мехкдаьтта института политически экономе кафедра заведующе М. М. Магомадова, Нохч - ГIалгIай педагогически института проректора М. М. Пархоменкос, республика Госплана отдела начальника С. А. Эдисултанова, Iилмай кандидаташа, республика вузий доценташа Л. В. Парамонова, О. А.-А. Саламова, Р. В. Шамилева, кхычар.

В. АХМАТУКАЕВ,
КПСС рескома политинститута проректор.

«Iаьржа дошув»— дукхагIа

«Малгобекнефть» НГДУ мехкдаьттахоша дерригача технико - экономически хьокхамий январь бетта план тIехкхоачашйир. Пачхаьалкхен планагIа лаьрхIачул тIех даьккхар 230 тонн «Iаьржа дошуви» 121 эзар кубически метр гази. НГДУ коллективо потребителашта продукци лоаттаяра дола договорни декхараш а дизза кхоачашдир.

Цхьаккха промысла е участка коллектив яц мехкдаьттеи гази йоахача управлене январь бетта планах лоархIа ца еш. Планал тIех 120 тонн мехкдаьтта а доаккхаш, яхье хьалхара моттиг яьккхай Ахриев Берснакъа керте латтача 1-ча промысла коллективо. ШоллагIа моттиг Мамцов Василий Васильевича кулгалдеча 3-ча промысла коллективо. Январь бетта заданел тIех цо даьккхад 85 тонн «Iаьржа дошув». Хьалха латташ я Дышниев Салман керте латтача участка коллектив а.

Б. ДОТМАРЗИЕВ.

Балхах лоархIабу

Кхоачамболлаш тикашка хьаэца кога гIирс боацача хьалашка, шоашта хьалхашка латта декхараш дизза кхоачашдара ерригa шоай таронаш оарцагIъяьхай Грозненски кога гIирс беча фабрика болхлоша. Цудухьа, дика дIадоладаьд цар ер керда шу. Январь бетта 225 эзар пар кога гIирс ара а хецаш, толаме кхсачашйир цар пачхаьалкхен план. Бетта заданел совгIа арахийца халкъа эша товараш 343 сома маьха да.

Къахьегама свсарле лакхъяра плани ший потребителашта продукци лоаттаяра дола договорни декхараши дизза кхсачашдаьд фабрика коллективо.

Укх шера къаьстта дика болх беш хиларца белгалъяьнна я Дадаев Мухьмад, Зурушев Казбек, Эльмурзаева Яха, Дукаев Султан керте латтача цехий коллективаш.

К. МАГОМАДОВ.

КЪАХЬЕГАМА КЕРДА МУЛАШ

1990 ШЕРА КЪУЛБАСЕДЕН КАВКАЗА ВЕЖАРАШХА ЙОЛА РЕСПУБЛИКАШ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИ ДЕГIААХАР

Республикай халкъа боахамашка 1990 шера тIа-тIа дукхагIа хилар аьттув боацаш йола тенденцеш. КIезигагIа арахеца йолаелар промышленни продукци.

Бахача наьха ахчан доходаш юкъарчал дсацаш лакхагIа хилар товараш хьадарен гIулакхаш дарен динамикал.

Ахчан мах байбаларах предприятешта, республикашта юкъе дIа-юха леладеча гIулакхашка цхьаццайола халонаш нийсъелар, из бахьан долаш дукхача хана денз чIоагI а денна, дIаэтта дола боахамашта юкъера бувзамаш телхар.

Къулбаседа Кавказа республикашка рынсчни экономикага довларца дувзаденна дсалдара тайп-тайпара керда формаш юкъе а кхувлаш, дегIаахар хилар укхаза.

Арендни подрядагIа къахьегилга даьржар республикай халкъа боахама массе а долча доакъошка, товараш хьадарен гIулакхаш дарен даькъе болх беш йола кооперативаш тIа-тIа дукхагIа хулаш латт.

Шоай лоIамера ахархой фермерски боахамаш вIашагIдехкалга а тIа-тIа дукхагIа хулаш, доалахьен приватизаце процесс а дегIайоагIаш латт.

Хьайбай продукци яккхара боарам республикашка хувцабалар хьахьоьх дIахорча дашнеша:

(1989 шераца нийсдича проценташца)

	Нохч-ГIалгIай Республика	Къулбаседа ХIирий АССР	Черсий-Балкхарой АССР	Дагестански АССР
Дулх даккхар	89	88	95	103
Ерригa яьккха шура	91	98	97	95
Фуаш	114	78	73	94

Нохч - ГIалгIай Республике, Черсий - Балкхарой АССР-е, Дагестански АССР-е юкъера йоаккхаш йола шура кIезигъеннай, юкъера лаьрхIача котамашта тIехьара хьагулдеш дола фуаш кIезигагIа да Къулбаседа-ХIирий республике. Черсий-Балкхарой АССР-е, Дагестански АССР-е. Эггара дукхагIа шура яьккхай Къулбаседа - ХIирий республике — 292,3 килограмм, эггара кIезигагIа шура яьккхай Дагестански АССР-е — 1764 килограмм.

Дагестански АССР-е хIара яхкача котамо даьд 192 фуъ е 38 фуъ Къулбаседа-ХIирий республикерчул дукхагIа, Черсий - Балкхарой АССР-ечул 33 фуъ дукхагIа, Нохч-ГIалгIай Республикерчул 25 фуъ дукхагIа.

1990 шера хьайбай продукташ яхара план кхоачашъяр (проценташца).

	Нохч-ГIалгIай Республика	Къулбаседа ХIирий АССР	Черсий-Балкхарой АССР	Дагестански АССР
Доахаш коа тIара оалхазараш	103	85	97	106
Шура	83	95	97	93
Фуаш	69	84	79	100,7
Тха	105	91	116	122
ДIадахача шера укх хана йоаккхаш хиначунца нийсйича яьккха хьайбай продукци	91	87	95	107
Доахаш коа тIара оалхазараш:				
Шура	87	98	97	94
Фуаш	113	83	74	95
Тха	93	75	95	106

Промышленность

1990 шера Къулбаседа Кавказа ерригача республикашка дукхагIа арахийцар халкъа эша товараш.

Нохч - ГIалгIай Республике халкъа эша товараш дукхагIа арахийцар 33 миллион сома маьха. Шоай плановн заданеш кхоачаш а еш, уж арахецилга дукхагIа хилийтар Грозненски «Нефтехимзапчасть», «Промавтоматика» НПО опытни, цементни, «Красный молот», ГI. Ахриева цIерагIча Назрановски «Электроинструмент» заводий, «Грознефтеоргсинтез», «Чеченингушптицепром» производственни объединеней коллективаша, кхычар.

Из иштта дале а плановн расчеташка диллача халкъа эша товараш арахецилта планагIа лаьрхIачул кIезигагIа хилар.

Халкъа эша товараш 1990 шера кIезигагIа арахийцар «Грознефтемаш», электромеханически, «Металлист» яхача заводий, «Вторчермет» яхача предприяте, Назрановски трикотажни фабрика коллективаша.

Дагестански АССР - гара дIаниккхача, кхаь республике халкъа эша товараш 1989 шерарчул цхьан процентагара кхаь процентага кхаччалца кIезигагIа арахийцар соахка.

Халкъа эша товараш арахецара Iеткъар разбалансированность, дуккхача хана денз боахамашта юкъе хинна бувзамаш телхадар, къамашта юкъе боахамаш дувлар, забастовкаш хилар.

ДIадахача шера промышленни предприятешка вогIа хилар договорни дисциплина. Нохч - ГIалгIай Республико шера цхьй потребителашта дIа ца йохьийташ йнса продукци 77 миллион сома маьха хилар, из хул 1989 шера дIа ца йохьийташ йисачул 27 миллион сома маьха дукхагIа.

Промышленни продукце цхьадола тайпаш планагIа лаьрхIача бесса ара ца хецаш дисад.

1990 шера промышленноста балха керттера хьокхамаш (проценташца).

	Нохч-ГIалгIай Республика	Къулбаседа ХIирий АССР	Черсий-Балкхарой АССР	Дагестански АССР
1989 шераца нийсдича продукци дегIаахара темпаш	98,8	97,2	102,8	98,8
Потребителашца яьча договорашка хьежжа юкъарчал доаццача бувзамашкен пачхаьалкхен заказашкен диллача продукци лсаттаяра план кхоачашъяр.	96,0	98,5	95,8	97,8
Халкъа эша товараш арахецара план кхоачашъяр	95,1	101,6	102,5	103,7
цу даькъе: кхачан доаца товараш	94,1	101,7	99,7	104,9
Халкъа эша товараш хьадар дегIаахар (1990 шу процентаща нийсдича 1989 шераца)	104,5	121,7	110,8	103,0
цу даькъе: кхачан доаца товараш	106,9	116,8	109,6	111,4
Договорни декхараш кхоачаш ца даь предприятеш	38	37	38	24

Агропромышленни комплекс

Къулбаседа Кавказа ерригача республикашка чIоагIа аьттув болаш хаоттама хьалаш хиннадоллашехьа а кIезигъеннай йоаккхаш йола шура, кхаь республике кIезигагIа хиннад дулх, фуаш.

Капитальни гIишлош хьалъяр

Массе а йолча автономни республикашка капитальни гIишлош хьалъяра даькъе ераш мадий, аьнна хувцамаш хиннадац. 1990 шера хьахьожаь хиннача средствах 90 процентал а чухьнахьа пайда нийцаб. Из иштта дале а Нохч-ГIалгIай республикен Къулбаседа ХIирий АССР-ен 1989 шера нийцачул дукхагIа пайда ийцар капитальни вложеней лимитах. ГIишлон - монтажни балхаш дара планаш кхоачашъяра даькъе дикиа тIехьаюсаш я подрядни гIишлон-монтажни организацеш. Соахка укх хана хиннaчунца нийсбича подрядни балхаш дара боарам лохбеннаб.

1990 шера шоллагIча ах шера керттера фондаш болх бе йолаялийтара даькъе тIехьадусаш хилар юхаметтаоттадаьдац.

Социальни сфера дукхагIйола объекташ болх бе йолаялийтара шера планаш кхоачашъелга эсала лел.

1990 шера массе а йолча источникий чотагIа хьалъяь объекташ 515623 квадратни метр я, шера планага диллача из хул 118 процент.

Ерригача республикашка лурчох хиннaчул лохьяьй наха чубахара дола цIенош хьалдара планаш. Нохч-ГIалгIай Республикагара дIаниккхача, укхаза 17 процент дукхагIа хьалдаьд бахача наха чубахара дола цIенош.

1990 шера гIишлош хьалъяра планови заданеш кхоачашъяр хьахьоьх дIахорча дашнеша:

	Нохч-ГIалгIай Республика	Къулбаседа ХIирий АССР	Черсий-Балкхарой АССР	Дагестански АССР
Керттера фондаш болх бе йолаялийтара планаш кхоачашъяр	57	85	61	75
цу даькъе: производственни гIулакхашта яраш	61	91	73	79
капитальни вложеней шера йолча лимитах пайда эцар	82	88	81	89
цу даькъе: гIишлон - монтажни балхаш деча	66	70	72	89
Наха чубаха цIенош хьалдеча капвложеней шера йолча лимитах пайда эцар	50	60	61	80
Наха чубахара дола цIенош йистедахара шера план кхоачашъяр	47	62	44	97

Розничн товарообороти маьхах ду гIулакхаши

Цхьайолча позицешка диллача халкъа эша товараш дукхагIа хьадеш моттигаш хиларах, кооперативашеи къаьст-къаьстача нахен хьнаре къахьегарах, хьакхоачаш хинна импортни товараш дукхагIа хиларах вIаштIехьдаьлар розничн товарооборота боарам лакхбе.

1989 шераца нийсйича Къулбаседа Кавказа республикашка юкъара кхача а тIехьа дIалаьрхIача розничн товарооборот 1990 шера дегIаахара темпаш хьахьокхаш йола даннеш йоалаю вай укх кIала (процентаща).

	Нохч-ГIалгIай Республика	Къулбаседа ХIирий АССР	Черсий-Балкхарой АССР	Дагестански АССР
1989 шераца нийсдича товарооборот дегIаахар	119,5	119,6	117,6	115,2

ДукхагIа бехкаб массе а тайпа бола чкъаьра, генарий даьтта, барзкъаш, трикотажни изделеш, телата кога гIирс, иштта кхыдола товараш.

Цхьабакъда, хIанз а тIехьа лаьгIлуш дац кхачан рынке товараш ца тоъалга. КIезигагIа дехкад дулхи коа тIара оалхазараши, машдаьтта, нахчаш, кхыяраш. Къулбаседа Кавказа республикашкарча промышленни предприятешка мела лел бахача наха чIоагIа хоатташ дола халкъа эша товараш дукхагIа арахецилга — мебель, плащаш, курткаш, телата кога гIирс, бераштен бокхкагIбараштен лаьрхIа йола кIадай колготкаш, тIехьнахьа дувхаду пазата барзкъаш, кхы цхьадола товараш.

Маьхах ду гIулакхаш

Массе а йолча республикашка бахача наха де деза тайп-тайпара гIулакхаш Iалаьмате дукха да. Ерригача республикаша маьхах бахача наха гIулакхаш дара планаш кхоачашъяьй, кхыметтел тIехкхоачаш а яьй уж. Маьхах даь гIулакхаш кхы а дукхагIа хила а тарлора, цхьабакъда, дукха моттигаш нийсъелар эшаш йола материалаш, запасни оатхалаш, оборудовани ца хиларах дукха заказаш кхоачаш ца деш.

Бахача наха гIулакхаш дара боарам дукхагIа хилийтара йола резерваш я производства отходаш, кондиционни йоаца материалаши изделеши нахага йохкар.

1990 шера бахача наха маьхах гIулакхаш дар.

	Нохч-ГIалгIай Республика	Къулбаседа ХIирий АССР	Черсий-Балкхарой АССР	Дагестански АССР
Дерригa а маьхах даь гIулакхаш — миллион сом	148,2	127,4	179,4	181,9
1989 шераца нийсдича уж дукхагIа дара темпаш — процент.	110	106	107	113

СТАТИСТИКА НОХЧ-ГIАЛГIАЙ РЕСПУБЛИКАНСКИ УПРАВЛЕНИ

ЛАЬТТА—ИЗ ШИЙ ЛОIАМЕ ХИЛАР

МОСКОВСКИ ОБЛАСТЬ. Фермерах В. С. Вавиловх «Фаустово» яхача совхозе (Воскресенский район) дола къамаьлаш, кIаьдда аьлча, дикагIчарех дацар, из саг администрацена хьалхашка «во лоархIачарех» хинна веце а. Валерий Сергеевич, «ший хьоцарца яа сискал» яккха волавалалехьа, хьалхагIа совхоза директора заместитель волаш болх беш вар. Цун балха тIара гIулакхаш дика хилар массанена а ховш дар. ХIаьта а ший доалахьа лаьттан дакъа хилар шийна дезалга цо хьоахадича из кхетадеш бацар цига Укх шера фермера союзникаш хьахнинначоа тара да....

ДIаяхача гурахьа Валерий Сергеевича коартолий бокхха хьувкъам чубера, бакъда, Москвена уллуврча кхыча боахамашта санна халонаш нийсъеннача совхозачох иштта алга дацар. Вавиловс ший юртарча наха коартолаш елар, хIаьта шийна аьттув леха ца Iеш, юртахошта новкъостал а дир. Цунгара хьокхам дIа а нийца, юртара дукхха нах шоай доалахьа хьакхарч кхаба балабелар. Лоалахошцара гIулакхаш а тоаделар, бакъда, кулгалхошта бувца мотт корабагIац Вавиловна...

ДоговорагIа Валерий Сергеевич совхоза тоннах 365 сом а долаш шура дIаяла езаш ва. Паччахьалкхено шурий тоннах 705 сомага кхоачаш закупочни (дIаэца) мах лакхбаьбале а, совхоза кулгалхой керда договор оттаде а, шоаш хьалхагIа оттабьча маьха тIерабовла а лаьрхIа бац. ХIаьта доакъарах кердача IаьдалагIа хьалхарчул диазза лакхагIа мах тела безаш ва фермер. Совхоза администраце кхета ца деча тара да «Батрак» а «Фермер» а яхача дешай маIан цаI доацалга, «договор» а «бизкъа» а (ховш ма хиллара, из ше дIаберзабаьчча гIолла чакхбоалаш ма бий яхача дешай чулоацам а цхьатарра лоархIачоа.

ХIанз Вавиловс арендагIа лелаер 14 гектар лаьтта да. Соахка ноябрь бетта 64 гектар лаьтта дийхад цо ший дезала даим леладе ший доалахьа а хургдолаш. Михалевски Юртсовета 14 гектар мара яла раьза хиннац. Совхоза директори керттера агрономи цунна а хаьдда духьала ба. Из-м кхетадеш да. Дуккха лаьтта дIанийцача Вавилова хIама хургдац хIанз «пхьарсаш а хьувзадеш» цунга ше яххар дайта гIертача администрацех тийша.

Ший дехар дизза кхоачаш ца дой а, Вавилов хIамма а вехавац: «Президента Указ арадаьлча гIоне бIубеннаб са айса леладечох», дувц цо. Ший планашта тIеравала дагавац из: цо лаьрхIад йол чулоаттае склад хьалъе, 50 бежана лаьрхIа ферма хьае, теплица хьалъе. Доакъар а ше Iалашде лерхIаш ва Вавилов. Цу гIулакха лаьтта нонагIа эш. 64 гектар лаьттам чураваьннача фермера сутарало хьалхадаьккха хIама дац —и з боахам лелабара хиланза даргдоацар да. ДIадала деза сага лаьтта. Лаьттана — визза вола да, абстрактни, вешта аьлча ва яхалга доацаш, визза вола лаьттан Да...

СУРТА ТIА: фермер Вавилов Валерий, цкъа мукъане, цхьаннега хетта а ца дезаш, ший лоIаме хила безам болаш ва.

Г. ХАМЕЛЬЯНИНА сурт. (ТАСС фотохроника.)

ПЛАНАЛ ТIЕХ 1800 ТОНН...

Доккхий къахьегама мулаш доахаш дIадоладаьд керда шу «Октябрьнефть» НГДУ мехкдаьттахоша. Январь бетта план кхоачашъярах ханал хьалха рапорт делар цар. Мехкдаьттен гази яккхара паччахьалкхен план 102,7 процент кхоачаш а яь, заданел тIех цар даькхад 1800 тонн мехкдаьттен кхо миллиони 925 эзари кубически метр газ. Товарни продукци маьхалъяккхара бетта задани 101,9 процент кхоачашъяьй НГДУ коллективо. ПланагIа лаьрхIачул тIех ехкай цо цхьа бIаь эзар сома маьха продукци. Ший потребителашта продукци лоаттаяра долча договорни декхарех а толамца лоархIаяьй из. Къахьегама овсарле лакхъяра задани дикка тIехкхоачашъяьй цо.

Мехкдаьттен гази йоахача управлене цхьаннха промысел яц тIанйцача декхарех лоархIа ца еш. Царна юкъе а къаьстта дика болх а беш, планал тIех эггара дукхагIа мехкдаьттен гази яьккхарех я Ларионов Александр Васильевич керте латтача цхьоалагIча промысла коллектив.

К. БАШИРОВ.

Рыночни экономикага довлара

ТIЕХЬАБУСАРГБАЦ

Рыночни экономикаца ювзаенна мел йоккхий халонаш хьалхашка увтте а кIалдусаргдоаца боахамаш, предприятеш кIезига яц вай республике. ХIана аьлча, хьалхе а кIийле еллай цар цу кердача экономически системa къайленаш яйза а яйза.

Наьсаре а я цу тайпара предприятеш, организацеш. Царех цаI я автотранспортни предприяти. Тешаме лард я кердача наькъа тIа йоалаш цо шийна еллар. Масала, дIадахача шера тIехкхоачаш ца еш цхьаь цаI пункт йисаяц цун технико - экономически программа тIа. Пассажираш дIа-хьа кхувлара план 113 процента кхоачашъяьй, къахьегама овсарле планагIа лаьрхIачул 5,2 процента лакхъеннай, болхлой алапеш юкъера лаьрхIача 4,2 процента айденнад. Халкъа боахама мухь дIа-хьа бахьара план 101,2 процент кхоачашъяьй.

Лоацца аьлча, во къахьегала йиш йолчарех яц 550 саг чувоагIаш йола автотранспортникий коллектив.

Иштта хьинаре дIадоладаьд цо хIанз карара шу а. Из хьахьокх укхазарча плановн отдела заведующе-экономиста Толдиева Розас сона еннача справко а. Январь бетта а йисаяц кхоачаш ца ещ цхьаь цаI плана юкъера пункт.

ХIанз хьожаргда вай уж толамаш мишта доах, малагIа низ ба селла запчастеш ца тоъача вай хIанзарча къеча хана автотранспортникашка иштта тешаме гIа боахийтар. Хов сона, хьамсара газет дешараш шоана хеталургдар, ма хеталаш: дукхха ха я хьалха хинна «комзраш» укхазара дIаьнна, цIенденна дIадаьннад припискаш елга. ХIана аьлча, заказчикаш Iалаьмате цIаьрмата бнйрзаб. Цкъа-лета, хозрасчет я уж припискаш ца яйтар, шозлагI-дале — рыночни экономика йоагIа яхаш укх тIехьарча хана нах корзагIбаьха кердa система а я. ХIаране ший сом лораду хIанз.

Лоацца аьлча, заказчикий чотах яха йиш йолаш яц АТП. ТIаккха мичара ух цун из рузкъа? «Къайле» гучаяьккхар цу предприяте директора Ужахов Iамирхана. Дуккхача шерашка халкъа образоване болх баьбале а бокъонца вола боахама хьаким ва ала мегаргдолаш саг ва Iамирхан. РайОНО заведующе гIанд а дита цига ше хьавоагIаше а, цо хьа а хьекхар из иштта долга.

Ши-кхо шу ше цига хьахьожаваь даьлча хозрасчета тIа яьккхар цо из предприяти. Цул тIехьагIа социальни база вIашагIйолла волавелар. Хьалха «бе» йоллал мара ца хинна из миска предприяти йовзаргйоацача яьннай. Аз-м бIарчча гIишлоний комплекс я аргдар цох.

Сона дагадоагIа: шоай «таксешта» кIал лайла керча а керчаш, ремонт йора укхазарча шоферашa. ХIанз бIарчча здани я царна лаьрхIа, цхьайолча квартирашка а хилац цу боксашка санна йIайха, цIена, лостам болаш. Турбашка гIолла лелаш йола шоай автономни яь чура йоагIа йIайха Iи, латташ тайп - тайпара станокаш. Машинаш хьалъийеш я низ бола подъемникаш, кхыбола гIирс. «Мичара дена иразд даер», — аьлар таксиста Гойгов Бек-Хана. Мах боацаш, ший лоIамагIа цу чу порядок лелае раьза хиннав сов гIадваха Бек-Хан а. ЧIоагIа раьза ба цу гIулакха цунца болх беш бола таксисташ а (цхьа бIаь совгIа саг ма вий укх укхаза).

ХIаьта а духьал цхьан таксиста хьашташ Iалащдаь Iац укхаза цу тайпара. Автобусникашта хьалбаь бокхха, бIайха гIирс ба. Иит секци вIашагIа а хетта яь модуль я из. Республике дукха яц цу тайпарча автотранспортни коашка ужжамо йола гIишлош. «КамАз»-ашта а яьй шоай «пхьоале». «Грузовикашта» а я шоай помещени.

Лоацца аьлча, тIехь тхов а цIен йIовхал а йолаш ба водителаш.

— Шелалах, хоттах е «кхизг» лораеш со хьавоагIа ткъоалагIа шу да, — аьлар грузовой машина тIа вагIача водитела Газгиреев Башира. — ХIанз кхаьчай-кх укханга а сога а ер. ялсамале.

Я а я из ялсамале, селла хало эзача наха — тоам хул кIезиг-дукха Iа баьча теркамах. Хьакимо — болхлочоа беш бола теркам ба аз бувцар. ХIанзалца из теркам мишта хиннаб ховш ма дий вай.

Машинаш юлаш йола моттиг корайоагIаргьяц шоана ГIалгIайчене укхазара мара. Кастта болх бе йолалургйолча мойкас массехк минот мара ца йоаеш шакIа мо къегаш арайоахаргья, дIачуйолхача хана сага бIарахьажа безам хургбоацаш бIеха хинна автобусаш, «КамАЗаш», таксеш, кхыйола транспорт.

Района а накъабоал автотранспортникаш. Шоай пассажирашта цар Назранерча перекрестке хьалъяьча хозача остановкашта-кхоаленашта чIоагIа раьза ба нах. Ший чотах АТП-ас хьалъяьр мо районни туалет-м кхычахьа атта бIарга а гургьяц.

М. КАРАЕВ.

Культурана метта—совдегарал

Чернокозово яхача юртара культура ЦIа дехкад кооператорага. Из мегийтац юртахоша

Юрта бахача наьха культура юкъмоттиг культура ЦIа да. Иштта Наурски районa Чернокозово яхача юртара культура ЦIа «типовой» оалача хьисапе хьалдаь да. Дукхача шерашка цига бахача наьха самукъадоаккхаш массадола хьалаш чу а долаш из безаме культура кхуврч бохабаь дIабаккха лаьрхIа кооператорага бохнар малагIа маIан да? ХIаьта дий-теш из гIулакх нравственни хьакъехьа нийса?

Фу хийтар цунах наха, мишта къоастадир цар из тамашийна, вIалла а хила йиш йий-теш, аьнна дола гIулакх?

Къоаста-м доагIача тайпара даьд. Культура ЦIа кооператорага дехкалга шоашта гучадаьлча, бахача наха Iалаьмате сиха гражданий сход а яь решени тIанйцар шоай культура кхуврч юхабаккха, из кхоачаш а йир. ХIаьта из культура ЦIа кооператорага доххарах бахача наха, культура ЦIен мероприятешка дакъалоацаш болча кагирхошта, болхлошта хинна моральни бохам, дувцилга а яц.

Вокально - инструментальни группа доакъашхоша, ийслагIча, иттлагIча классашка деша дагIача бераша Мищенко Стаса, Моргун Сергея, Гарбунова Любас, иштта кхычар а цу хьакъехьа даь къамаьл сона а эхь хетийташ дар.

— БоккхагIбараша пхьадола хIама дича чIоагIа цецдувл тхо. МалагIа зе даьннад нагирхой укхаза вIашагIкхетарах. Культура ЦIагIа дукха мероприятеш чакхйоахар оаха, дешархоша а бокхагIчар а. Кружонашка дакъалоацачар пайда мара эцац. Саг эстетически, нравственни хьакъехьа дегIавоагIаш моттиг я ер. Цул совгIа, тха дай-ноаной, юрта бахаши болх беши болча наха салаIа кхы моттиг яц укхаза, — яхаш чIоагIа раьза боацаш къамаьлаш деш бар кагирхой Горбунова Любас тIатехар, — са нанна из дIахезача цец а яьнна латтийсаяр, де йиш йолаш дарий из?

Дешархой кхетамо а дIалоацаш дола хIама районерча а моттигерча а кулгалхоша ца кхетадарал тамашийнагIа фу хила йиш я?

— МалагIа позици хилар юртара культура ЦIа кооператорага дехнача? — районни культура отдела заведующе Р. Шудаси а райисполкома председателаа хаьттача, культура ЦIен директора Хмара Анатоле аьлар, — Райисполкома председатела Аюбов Сергей Сеидовича культура ЦIа дохкаш хиларах шийга хоам баьб, аьнна кулг яздаьд. ХIаьта отдела заведующес Р. Шудас из ца дохкийта цхьанна тайпара новкъарле яьяц.

Тамашийна да цхьаькха. Культура ЦIагIа чакхъяьхача мероприятех, цо бу дика болх белгалбоаккхаш цун директора а доакъашхошта а енна дукха сийлен грамоташи, дипломаши, совгIаташи да. Цу сийлен грамоташта кулгаш яздаьчарна юкъе районни отдела заведующе кулг а долаш. Цул совгIа, цу юрта дуккхача шерашка болх а беш бахача наха Iалаьмате дика тешал а ду цар дика болх бу, яхаш. Масала, хоаттаргда вай районни отдела культура инспекторга Белобородько Светланайга, дезаш дарий Чернокозоверча юрта культура ЦIа, кхоачашдорий цо ший декхараш? — Культура ЦIенна тIахьожам лоаттабеш со хиларал совгIа, дуккхача шерашка цу юрта яхаш я со а са дезал а. Цу юрта нагахьа саг коравоагIаргвац боккхача безамца культура ЦIагIа ца водаш, хIана аьлча цига массаза а хул наьха самукъадоаха мероприятеш. ЦIена, хоза, эстетически чамах кийчъяьяр из моттиг. ХIанз парх аьнна дохадаьд массадола хIама. Дуккхача шерашна хьалкхедаь зизаш берий беша дIаденнад. чудаьда дорожкаш кхычахьа дIадахьийтад, аквариумаш а иштта дIаеннай. Цу гIулакхо чIоагIа дохадаьд наьха деташ. Районерча культура цIеношта юкъе эггара дикагIа, массаза а болх беш, наьха дика тешал долаш моттиг хIалакйир. Тхона хиннар фуд а хац. Цу тайпара къамаьлаш дир, йоккхагIйолча методиста Цечоева Зинас, районни культура ЦIен директора Губанов Сергея, керттерча бухгалтера Глебова Евдокия Романовнас, иштта кхычар а.

Районни культура отдела заведующе Р. Шудас, дIадахача шера декабра хьалхарча деношка Чернокозовера культура ЦIа кооператорашка дехкачул тIехьагIа, «Терская правда» яхача газета тIа укх тайпара статья тох: «Дукха кхоачамбоацараш да «Октябра 50 шу» дизара цIерагIча культура ЦIен директора А. Хмара балха тIа. 1988 шера денз укхаза болх беш яц халкъа хор, хIаьта хоре дакъа лаца безам бараш дукха ба. Иштта кIезига я цига чакхйоаха мероприятеш, клубе бIеха я. ВИА яхача халхара коллективо кхоачам болаш репитицеш йиц...»

Дага ца дехача далац, юрта бахача нахагара а баьккха культура кхуврч бохка ше духьале ца ярах шийна бехказа яла техайий-теш Шудас из статья, аьнна.

Шудас кепайоазон тIа дувцаш дола кхоачамбоацараш доацаш хилара тешалдеш ба районерча культура ЦIен болхлой а баха нах а. Цхьан багара доагIаш санна массане а яхачох ца теша хала а ма дий. Культура ЦIено беш бола болх наха гучча болга вайна ховш хилча хIаьта а.

Массанахьа а техка, культура ЦIа дохкар маIан фуд, аьнна со духтIаяьлча гучадьннар укх тайпара дар.

Чернокозовера «Октябра 50 шу дизара» цIерагIча культура ЦIен дай республика МВД-на чуйоагIача «Исправительно - трудовой колоне» кулгалхой ба. Районерча культура отдело арендагIа лелаеш хиннай из помещени, хIаьта цунах царна боагIа мах дIабеннабац. Йоах культура отдела керттерча бухгалтера нов. Глебова Евдокия Романовнас. Цудухьа из тоа а еш лелае шоашта пайдана дац, яхача уйланца цар лаьрхIад из помещени арендаторга йохка.

Белгалдаккха доагIа цхьаькха. «Исправительно - трудовая колония» (ИСТК) яхача лелабеш бола нах зуламхой ба. Цу наха юкъе беш бола болх ший тайпара хила беза, уж кхетамчу боалабе, бакъахьарча новкъа баха, вай вахаре общественно - пайданеча гIулакха юкъеувзара лоархIаме да уж культура мероприятешка дакъа лоацаш хилар. Из кхета а деш, культура ЦIен директора Хмара Анатоле ИСТК болхлошца цхьана вIашагIъелла хинна вайнаьха вокальни группа хIанз а тIехьа ювцаш я. Иштта уж юкъеэза хиннаб кружокашка а.

Кхоана вай вахаре дизза дакъа лаца дезача наьха, хIаьта районерча предприятешка, организацешка иштта юртбоахаме хьаьнала къахьегаш болча наьха цаI мара йоаца культура юкъмоттиг ехка, цунах шоашта доагIа «кепиг» дезагIа лаьрхIа, мишта карагIдаьннад ИСТК кулгалхошта из санна дола гIулакх дагадоха. ХIаьта культура ЦIа дохкаш мича хиннаб района дай? Из нравственни доаца гIулакх социаде да воацилга кхетадаьча наха шоаш къоастадаьд из.

— ХIанз юххьанца дIаболабе беза болх, — яхаш ва культура ЦIен директор Хмара. Цун балха тIехь аьттув баргба, хIана аьлча цунна тIехьа ва юрта мел ваха саг.

Болх дIаболабаьб вокальни группо а. Наха ший наIараш хьайийлай Чернокозоверча культура ЦIено.

Т. МАЛЬСАГОВА.

ХХ-ча бIаьшерено качбелла бала

БАКЪДАР МЕТТАОТТАДЕ НОВКЪОСТАЛ ДЕ ТХОНА

1990 шера 3 декабре Союза Советен Къамий Советен цхьана хиннача заседане кердача Союзни Договора юкъара концепции из оттадара могаеш йола порядоки дIахо ювцача дакъа лаьцад СССР халкъа депутата, Малгобекски района «Алханчуртский» совхоза бригадира, СССР Лакхехьарча Совета члена М. Ю. Дарсигова. Лохе непатох цу заседане цо даьча къамаьла йизза текст.

ЛоархIаш йола президиум, лоархIаш дола депутаташ! Хоза дешаш алар духьа ваьннавац со укхаза хьалтIа. Союзни договор, бакъдар аьлча, дика хургдар, нагахьа санна мехка баха нах цхьатарра бокъонаш йолаш ба, аьнна, цу тIа яздаьдаларе. МоллагIча автономни е союзни республике бахача берригача нахах 50 процент бараш эрсашхей кхыча къамехи ба. Цар бокъонаш кIезигагIа хила хIана еза? Из да сона дагадоалла керттердар.

Сона хац укхаза хьанах тешаргва. Хьажал шо: вай тIаийцай низагIа Iодахьийта хиннача халкъашта духьалара репрессивни акташ законагIа йоацаши зуламен лархIара а цар бокъонаш Iалашъяра а хьакъехьара Деклараци. Ший гаргарча сагага сагото кхачанза цхьаккха саг мичав укх зале. ТIаккха тахан суверенитеташ тIа хIана нийю репрессированни наьха цIеношка, низагIа дIадаьхача цIеношка кхы нах бахача республикашка? Из нийса да? Правительства теркал хIана дац из? Репрессированни халкъаш — ужжамо нах ма бий. Немцечул е моллагIча кхычул вогIа ва со?

Союзни Договора проекта тIа дIаяздаь латт, республика доазонаш хувца йиш яц уж республикаш шоайла раьза ца хилча, аьнна. ХIаьта, нагахьа санна территори сога-ра низагIа дIаьккха хиннаяле, тIаккха хIанз цхьана дахаргда-кх тхо цу тIа. Правительства цхьанна а члена тахан къамаьл хIана диц цу дешах лаьца телевидене гIолла (ништтал денал долаш саг сона коравьвац)? Из къамаьл дарга хьежаш миллионаш нах ба. Сона езац цар суверенитет—из езац цхьанна а репрессированни халкъа. Нийсхо юхаоттае еза, территореш хувца йиш яц. Аз предложени лу «репрессированни халкъашкара дIаккхача» яха дешаш цу тIа дIатIатоха, из предложени голосованена оттаяр дех аз.

ДIахо. Лаьттах дола Закон вай тIаацача хана репрессированни халкъий цIерагIа из предложени а луш къамаьл дир аз. Цу хана новкъоста Лукьянова сога аьлар, Закона тIа ишта язде йиш яц. Цул тIехьагIа къамаьл дир цхьаькха новкъосто. Цо аьлар, деррига дешаш къоастадергда Деклараце положенеш чакхйоахача хана. ХIанз Деклараци болх беш яц.

Шуга кхайк со: новкъостал де тхона бакъдар юхаоттаде. Правительства безам бац из де.

СССР Лакхехьарча Советага дайта кхайкарал шоана Iодешалга тIадиллад сона (цхьа бутти ах бутти хьалхагIа денад из Кремле):

«Тюрски халкъей Кавказа халкъийн общественни организацейн боламийн викалий цхьоалагIча учредительни съезда кхайкарал.

Бала болаш хиннай дукха къамаш дахача вай мехка дуккхача халкъий кхел пачхьахьа хана. Халкъий набахте хиннай Росси. Октябрьски революце хьакхайкаяь гуманизма принципаш толхаьй, юхамаччахьа яьхай сталински репрессейи тоталитарни режимеи шерашка. ЗаконагIа доацеи къизен гIулакхаш нач ца доагIаш йисаяц цхьанкха а республика, цхьаккха а къам. Къизен акхеи хиннай шоаш бахача моттигех а баьха балкхарой, гIалгIай, нохчий, гIалмакхой, крымски татараш, советски немций, туркий - месхетинцаш, корейцаш, грекаш, куртий, кхыдола халкъаш Iобохьийтача хана сталински режимо яь акцеш. Миллионаш болча наьха, оарц доацача кхалнаьха, боккхийча наьха, берий Iазап озаш хиннача баларо, сий доадаь, гIелал яхьаш кхестабаро, экономически, культурни, политически, духовни дегIаахарах бахаро бакъдар хьаллацара тIахьех репрессированни халкъашта нийсхо юхаоттаеча дакъа лаца.

Эггара хьалхарча аргIанна доагIа из балане событеш бахьан долаш, лайна кхаьчаяле а е ца ловш кхаьчаяле а, гIойле кхаьчарашта.

1989 шера 14 ноябре шетIанийцача, низагIа Iодахьийтача халкъашта духьала яь репрессивни акташ законагIа йоацаши зуламеи лархIара а цар бокъонаш Iалашъяра а хьакъехьарча Деклараце тIа СССР Лакхехьарча Совето харцахьа лаьрхIай цу тайпара практика дунен халкъашта юкъерча бокъон лардашта, гуманизмана духьалара эггара доккхагIа дола зулам из хиларах тарра.

Вахара чIоагтIа лоархIаме йола из Деклараци араяларо цIаьхха а бакъдир, моллагIча халкъа репрессеш ярах кхаьча еррига гIойленаш, хьаннагIчунга уж кхаьчаяле а, законагIа йоацаш хилар. ХIаьта цу гIоъленех йIаьххача хана пайда ийбеш лелар зуламе а нравственность йоацаш а да. Репрессированни халкъий йоаяь бокъонаш юха ца оттаеш гоаяро кердача саготонашка, акхача гIулакхашка кхоачаву. Из хул моттиге бахача наьха хьашташ теркал ца деча. Из хул депортированни халкъаш даьхене юха цIадийрзача шоай кхуврчашка юхе.

Экхам хилар кхерам болаш латт хьал дуккхача моттигашка. Кхохкамга диллача кхерамегIчарех цаI я Къулбаседа ХIирийче: цун доазонел чухьа соцаяь латт хIанз Казахстана, Таджикистана, кхыча районашка гIолла дIадаьржа лелача гIалгIай халкъа репрессеши департаций яр бахьан долаш ХIирийченах дIатеха йоккха территори. Тхоай хиннача кхуврчашка юха чудаха таро йоацаш диса тхо. 1990 шера 27—30 сентябре Москве съезде гулденнача Азе тюркски Кавказен халкъий формальни йоацача общественни организацей викалаш, кхайк Къулбаседа ХIирийчен халкъашка, кулгалхошка, СССР Лакхехьарча Советага, оаха хьадех ши халкъ вIашкакхохкалургдоацаш кхы хье ца долийташ гIулакх делга, къамашта юкъе дов даккхар духьа футтаройна шоашккара дагалаьца хIамаш юкъера дIадоахалга. 1990 шера 14 ноябрерча Декларацега болх байталга, дукха саготонаш лайнача гIалгIай халкъа законни бокъонаш сихагIча тайпара юхаоттаелга, цунгара бала кхы кIоаргача ца бохийталга. Законо халкъа гадаккха, къамашта юкъерча довний «цIераш ювргйоаца» гIулакх де деза. Закона гарга берригаш а цхьатара бокъонаш йолаш хила беза».

Москве цхьаькха цхьа съезд хиннай, цо а еррамо дола кхайкарал тIанийцад шуга хьадайта. ХIаьта ер предложени голосованена оттаяр: «репрессированни халкъашкара дIаккхача» аьнна дIатIатохар дех аз.

«Ленина никъ» яха Наьсаре района газет.

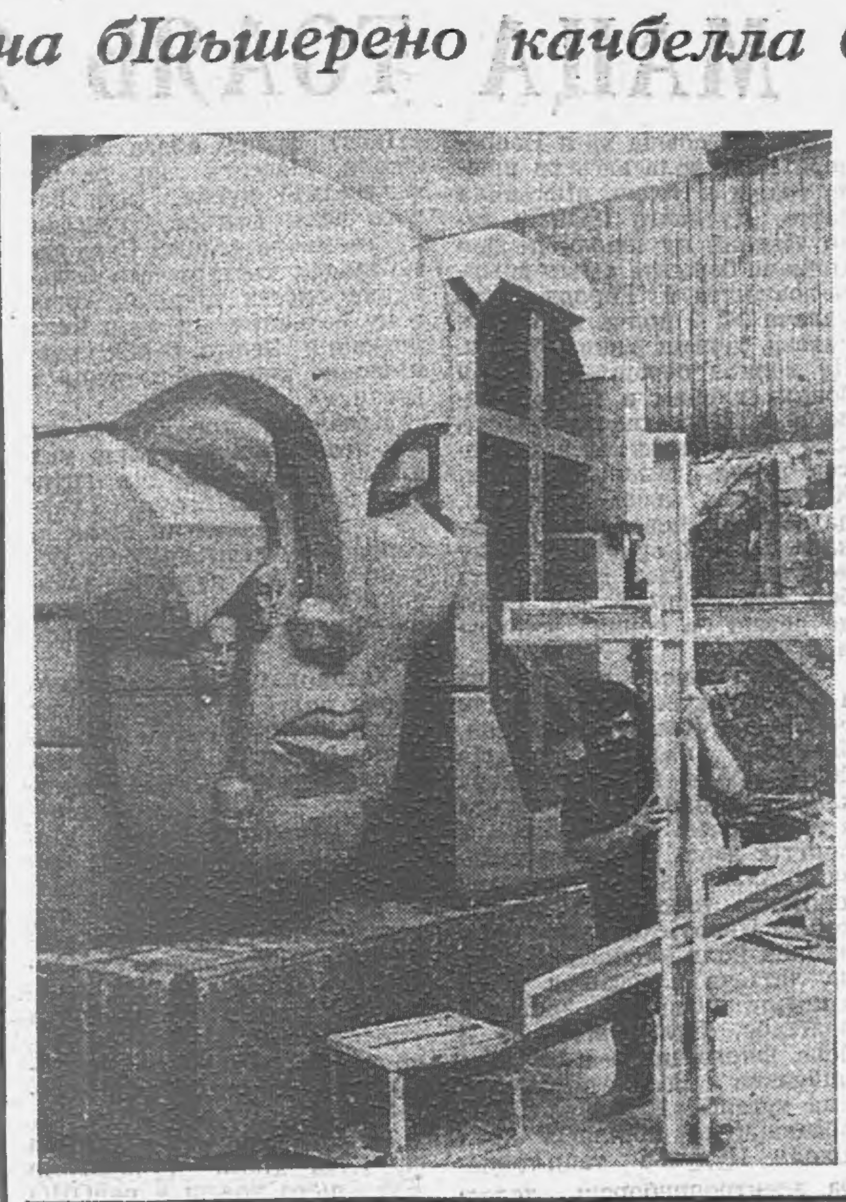

СВЕРДЛОВСК. Сталински репрессей Iазап эзарашта Воркуте, Магадане, Свердловске йогIаргйолча мемориала модель кийчъяра болх беш ва США-ра укхаза венна гIорваьнна скульптор Эрнст Неизвестный. Цунна новкъостал ду коллегаша А. Гробовеи А. Грошевеи. Скульпторо дийцачогIа, хIанз хьаль боалаш латт уж мемориала художественни сурт-сибат модель. Гранитни плита хургья из репрессивни сталински система Iазап цхьатаррарча боараме эзача мехка шин даькъа гIайгIане йовхьамаш — Европаи Азеи символаш тIа а йолаш. Лакхалла 15 метр хургья мемориал.

Цу дукхача балха ахча а дукха эш. Свердловске мемориал хьалъяра гIулакх шерра хьаллаьцад городской Iаьдалашеи «Мемориал» яхача общества моттигерча организацеи. ВIашагIъеллай загата фонд а. Цун счет № 700417 Свердловска жилсоцбанка Ленински отделене я.

СУРТАШ ТIА: гIайгIане уйлаш: Э. Неизвестне гIойча скульптор-исполнитель Грошев Аркадий.

А. СЕМЕХИНА сурташ (ТАСС) фотохроника.

ХИННАР МАРА ДУВЦАЦ

ЧIоагIа чоалхане хьал да вай мехка эттар. Перестройка яха еззача тайпара дIайодац, хIана аьлча, цхьабараша из могаяц, бакъда, дукхагIбараш шоай махулла из чакхъяккха гIерташ дика къахьегаш ба. Из йолаьча М. С. Горбачевна баркал а оалаш, цу юкъе хьинаре дакъа лоацаш да гIалгIай къам.

ГIалгIай бIаьшерашкара хьабоагIа Даьхе езаш, моастагIех лораеш, къамашцара доттагIал тешаме леладеш, шоашкара дика оамалаш гойташ, къахьегара тIера болаш, харцонна духьал а латташ. Иштта дола гIалгIай къам, ах хIиро волча Сталинаи, цун опричник хиннача Береней ларах 1944 шера 23 феврале бехк боацаш шийлача СибарегIа Iодахьийтар. Цига моцалах, шелалах, лазарах байра гIалгIай. Иззал таIазар шоашта тIаэттача, деналах, эзделах ца бохаш бахар гIалгIай. Цига даьккхача кхойтта шера эггара чIоагIагIа цар дегашка лаьттар шоаш баьха моттиг яр, из дагаехача бIаргех хий доалар царна.

ХIанзарча хана Казахстанен кхыча моттигашкей бахащ ба 40 эзар гергга гIалгIай, уж хьалхагIа Пригородни районе баьхаб, хьежаш ба шоай гIулакх къоастадарга. Цар хьалкхувш йоагIача тIехьенна йицлуш латт гIалгIай дика оамалаш, литература, истори, искусство, кхыдола хIамаш а.

ГIалгIай къаман бокъо я шоай хьалха хиннача тайпара автономи юхаметтаоттае, массехк шу даьннад из гIулакх дувцаш латта. Хиннад дукха вIашагIкхетараш вайцига, Москве, кхыча моттигашка, дуккхача къамаша могадеш тIаэц гIалгIаша дувцар, хIаьта из гIулакх тIехьатетташ хьаденад ханзалца хIираша ювца харцо бахьан долаш. Харцонца чакхъяьлар 1990 шера сентябрь бетта хинна Къулбаседа - ХIирий «чрезвычайни сесси, Цига тIанийца суверенитет харцахьа яр, бокъо яц гIалгIай хинна доазув чулоацаш соцам бе, Пригородни райони ах Бурувихьа ца ала гIерт уж. Из таьма вIашатIделлад хIирий хьакимаша, Москве багIача шоай «доттагIашца» дага а баьнна. Из чакхдаргдоацалга дика ховш ба гIалгIай. ГIалгIаша лоархIаш бола Iилманхой Х. Акиев, Т. Муталиев, чIоагIа тохкамаш деш ба гIалгIай истори довзийташ. Царел хьалхагIа тохкамаш даьча эрсий Iилманхоша дукха яздаьд гIалгIай историех лаьца. Массанахьа гуш да, хIанз Бурув уллача юрт йиллар Заур яха гIалгIа волга, гонахьа дада лаьтташ гIалгIай хиннелга. ГIалгIашца доттагIал тассарца хIирий нийсденнад цига баха ховша, шоаш тIаэцарах раьза болаш, гIалгIашца доттагIал леладаьд цар, хиннай гаргалонаш. Иштта баьхаб гIалгIайи хIирийи Октябрьски революци яллалца.

Владимир Ильич Ленин, човнаш хинначул тIехьагIа, 1921—1923 шерашка лазаро тоIаваь кIалвусаш латтар. Цу хана волавелар Сталин къамашта юкъе цIур бехка. Нахага хоатташ хIама доацаш, хувцалора автономеш, цхьабарашта телар дикагIа дола лаьтташ, хIаьта духьалъваьннар, ваха моттиг йоацаш воавора. Ше дийна мел волча хана бехкбоаца нах боабеш, венначул тIехьагIа бисараш барта хургбоацаш хиннай цу «гажала» елла лард. Тахан цхьайолча республикай наьха барт эгIар циггара хьадоагIаш да.

Тахан вай мехка ши автономи йолаш хIирий къам мара дац. Хьалувца гIерт уж гуржий лаьтташ, цудухьа Цхинвале Iоухаш латт наьха цIий, хIираша цига харцахьа суверенитета соцам барах.

Дика болх беш я Сейнароев Бексолта керте латта гIалгIай автономи меттаоттаяра оргкомитет. Комитета членаш кIоаргга хьаькъал дола нах ба, доккхий декхараш латт царна хьалхашка, халонех ца кхераш дIахьу цар шоай болх, вай царна новкъостал де деза. ХIанз йола «Нийсхо», «Даймохк», «ЦхьоагIо», «Барт» яха организацеш оргкомитетаца барта хила еза, цар шо-шоашта хетар леладича харцахьа хургда. ДIадахача шерашка оргкомитета гIалаташ хиннадале, хIанз уж долаш дац, цун пурам доацаш цхьа гIа баккха йиш яц вай дIахо автономи хьаеш беча балха. Сона хетачох, цхьа гIалгIа хургвац автономи ца езаш, нагахьа санна вале, из визза гIалгIа вац ала мегаргда. Вай халкъа депутаташ М. Дарсигов, Х. Фаргиев, Б. Богатырев, И. Костоев, кхыбараш чIоагIа къахьегаш ба дувцача гIулакха тIатеIIа Москверча хьакимашкара хьадех цар хIираштеи гIалгаштеи юкъе этта кхераме хьал чехкагIа къоастаделга. Вайна ха деза тахан, цу гIулакха къахьегарашта из чакхдаккха атта доацалга.

Вайнаха тIаэтта Iазап хинна нах, укх дерригача дунен тIа бац. Боахам дIабаьккха, СибарегIа бахийтачул тIехьагIа, ахаш байна цхьабаьхкача, шоаш баьхача юрта, цIагIа хIираша чу ца битар, кхыметтел байна нах боахкача кашмашка аха йиш ца хилар, ма чIоагIа гIелал я из, фу даь хиннад-хьогI, Совета Iаьдал оттадеш, моастагIех майра латаш хиннача ЦIеча гIалгIаша? Октябрьски революци яьнначул тIехьагIа, дкъазза Конституци оттадаьд, цхьаннена а мегадац, харцдар нийсде, мишта тешаргда вай керда оттадеш латтача Конституцех, нийса хургйий-теш цу тIара къамий бокъонаш?

Укх тIеххьарча хана дукха хиннад наьха тайп-тайпара вIашагIкхетараш. Цига дийцад гIалгIай къаман чрезвычайни съезд яра дош. Оргкомитето нийса соцам баьб, хIанзехьа съезд ергйоацаш. Цу деша раьза хиннаб районашка баха нах. Шийна тIабахача вай депутаташта РСФСР Лакхехьарча Совета Председателa Б. Н. Ельцина дош деннад, 1991 шера март бетта хулача РСФСР халкъий депутатий Съезде ГIалгIай автономех дола дош дувца оттаде. Теша мегаргва гулбеннача депутаташа нийсхо ергья аьнна, хIана аьлча, массанена ховш да, гIалгIаша дувцар бакъдолга. Бакъдар масса йолча хана котдоалаш хьадоагIа. ДIахо йодача хана, сабаре хила беза гIалгIай, из оамал вайга йолаш я.

ГIалгIай хургйолча автономе бахача наьха бокъонаш цхьатарра хила еза. Кхыча къамах ва аьнна, сага сий лохде мегаргдац, оамалашка, гIулакхашка, беча балхага хьежжа лархIа веза хIара саг.

Т. ХАШИЕВ.

ХАШАГУЛЬГОВ Iаьла

КЪАЬРА КХАЬРА

Февраль-бетта ткъаь
кхоалагIа ди, — кхаьра,
Iаьрж да хьо са халкъа,
даIа да даьра!
Ма къаьра дера хьо,
ва кхаьра, къаьра! —
Шоэзткъеи диълагIча
шерара кхаьра!

Йиш лакха, йиш ала, са
пандар, ала!
Iа бувца, Iа хьоабе,
са пандар, бала! —
Кхойтта шера латтаргда
таьзет мехка.
Бераш-истий-къоаной,
оаш гIоазот дехка!
КIур хьайзар вай мехка,
боад эттар Iаьржа!
Маьржа яI, — доккха дар из
хатар, — маьржа!
Маьрша-мукъа даьха вай
тукхам кхелхар.
Мел дукха цу Iуйкъе вай
адам кхалхар!

Йиш ала, йиш лакха,
са пандар, лакха!
Лакха яр вай сийле,
са пандар, лакха!
Чухаьрцар, Iояьржар вай
ГIала-гIойле!
ДIа ма байр кхуврчара цIе
ала — гIозле!

Божа мо лехха мехках
баьхар вайнах.
Лаьтта згар, сигле а елхар...
ВанагI,
Ма къаьра дера-кха из
кхаьра, къаьра! —
Ка маьхала яьлар цу
Iура гIаьра!

Хьо бена, са пандар, хьо
белха, белха!
Са пандара мерзаш, шо
лелха, лелха!
Са пандара пхаьнаш, шо
хеда, хеда!
Са бIаргашкара хиш, шо
хьеда, хьеда!
«Кхойтта шу, вайнах,
СибарегIа даккха!»
Гола йоацаш дисар
кхоалагIа дакъа.
«Хье веллача ма воаллалва
хьо, Сталин!»
Са халкъо мел баьккхар
бахар хьох, Сталин!

Хьо када, хьо текъа, са
пандар, текъа!
Даькъастех гIийла йиш, са
пандар, лекха!
ЦIий леха, чIир леха, са
гIетта белхам!
Бекхам боацаш хIама дац
лаьтта, бекхам!

Февраль-бетта ткъаь
кхоалагIа ди, — кхаьра,
Са халкъа хьо аьрга таьзет
да, даьра!
Ма къаьра дера хьо, ва
кхаьра, къаьра! —
Ка маьхала яьккха цу Iура
гIаьра!

Хьо бека, са текъам, хьо
када, када!
Са пандара мерзаш Iа
теда, теда!
Кхоардам бе цIабахка
гайнарех, кхоардам!
Кодам бе гIоазота
байнарех, кодам!
1989 шу.

АЬРГА ДЕНОШ

ХИННАР

Бийса юкъеяхаяр. Ара шийла яр. Малхбузен оагIорахьара мух хьекхар. Гущ дар цо лоа дахьаргдолга. ЦIаьхха хувцабеннача хаоттамо уйланга йигар Райхьант. Из кхерар сайрийна дукха шийла ца хиларах йIайха хIама тIа ца ювхаш зерате вахача шийн воIах Мухтарах. Наьна дего йоахар: зикар а даь хьацараша виззача беса йIайхачара араволе, лазар кхета тарлу-кх са кIаьнка. Бийса тIехьа яхача хана чувера Мухтар. Массазза санна йижанза нана бIаргайича, цунах къахийтар воIа:

— Аз ма аьннадий хьога, сога хьежаш ура ма ягIа. Къематдийнахьа Дала могийтаргдац сона хьо ура йоагIаяр.

Райхьанта, ела а къежа, жоп делар:

— Са кIаньк, Iайха яьча Iамалах бола маьл бакъ дунен тIа сога кхачар-м кхерац хьо? Iа саг йоалайоре, со цу балах яргьяр. Хьайга аьннар дIа тIа мича эц Iа.

— Нани, чIоагIа хьалхадоах Iа из, — аьлар Мухтара. — Iа яхар аз дой, воI воацаш юсаргья хьо. ХIанзарча несараша цаI мара воаца воI а тIехьа наьнацара хийравоаккх хьона.

— Са-м цунца къувса хIама дацар, хьоца из товш хилча. Бакъда, со тахан е кхоана йий а хац. ХIаьта аз сатувсар духхьал цаI да — виIий бер хьастар... Тховсара дукха ма гайрий шо. Жарапар наьха санна доккха сагIа даьккхадар мотт сона?

— Нани, тховсара дика къахьийгар оаха. Цига кхыча юрташкара баькха хьаьший а бар. ШоалагIа гIайтта Дакта хьоахавар хилар цига. ХIаьта ховш хилалахь, аргIачара зерата бийса вайцига йолга.

— Iайха из ехаргйолаш хилча, сона дага хIана ваьннавац хьо?

— Нани, из бийса шешийна ехаш, кхо-виъ саг вар. Бакъда, аз туркхага даьна тIера сагIа дала воаллар аьлча, сона елар.

Цу къамаьла духьал хилабзар нана. ВоIо даьна тIера сагIа доахаш раьза яр из.

ТIаккха нанас дIоахьдаь хинна чай а мейна, шийн чура барзкъа а хийца, Iовижар Мухтар. КIаьдвенна хинна из сиха тхьайсар. Бакъда, Райхьант массаза санча тхьовсалацар. ВоIо шийн да хьоахаварпа, цунна дагадера шийн вахарера белгаллара денош. Бакъда, уж керттерча даькъа гIоза, сийрда дацар.

...Шийн шучан саг йоагIача вайзар цунна Мухтара да, Берса. Цу хьоалчагIе нускал цIадоаладаьчул тIехьагIа, ловзар эттар. ХIаьта Райхьант, шийн воша а йоккхагIйола йиша а цига хиларах, ловзаре дакъа лоацаш яцар. Из арахьара чухьожачарпа яр. Бакъда, Берса шин бIарг ше кагийча нахара вагIаше, наIаргахьа бар. Из шийна бIарахьежалга а ховш, беса хувцалора Райхьант, цкъа цIийлуш, тIаккха кIайлуш. Юххера а халхавала аргIа кхаьчар Берсага. Цо мугIаргIа хьаллаттача мехкарашта хьалашка гIолла тайжа цхьа-шиго а баьккха, шийна халхъа яла йийхар Райхьант. Из юхагIертар. ХIаьта Берса ше яхача тIара воалаш вацар. ХIаьта уллув лаьттачар гонна юкъекхессар Райхьант. Из хьаараяла елар. Берса ниъ бийхка араялийтанзар. Лехьара - сехьара хьахозар: «Райхьант, ше нанас варах дехке воаккхаш, кхоставелахьа из». — яхаш. Массане а са паргIата доаккхаш хоза хархадаьлар уж шиъ.

Цул тIехьагIа Райхьанта каст-каста духьалъвттар Берса сурт-сибат. Дагахьа из бIаргаго ловш яр из. Цун ховхача дег чу кертера моттиг дIалаьцар зIамигача саго. Бакъда, из уйла юхе йита лоархIаяцар Райхьант, хIана аьлча, вайнаьха Iаьдалагаа доагIаш дацар хьалхагIа йоIо дог хайталга. Из леладеча гIулакхащца, деча къамаьлаца лоралуш хила езар. Цунна зIамигача сагаца хьакхашта къамаьл де бокъо лацар. Вешта аьлча, пIелг тIахьокхаргбола хIама шийгара гучадалийтача, йоI маьре ца югаш юсар.

Ераш шоайла байза бутт баьннача гIолла, хьаста а яха чуйоагIача Райхьанта духьалвера Берса. Соца а яь, къамаьл де велар зIамига саг. Райхьант, мехкараша шийх дар-доацар дувцар кхераш, цунца юхасаланзар. Бакъда, Берса цIаьккха а цIаьккха а хьежар цунца дагардар дувца, цунна фу уйла я ха. Из вIаштIехьдаланзар. Цу гIулакхо ше кIезигвича санна хеташ, эгIазвахара кеп а оттаяь дIавахар из. Цул тIехьагIа кхы гуча ца воалаш тоъъал ха яьккхар. Из гуча ца воаландаь, фу хиннадхьогI цунна, яхаш са хьувзар Райхьанта.

Массехк ди даьннача гIолнийца, шийна суд йитар Берсас. Цигара дIавиганза волча Берсас, шийна ваьча кIаьнках, Мухтар, аьнна цIи тиллар дехаш хабар арадайтар. ХIаьта дан воIи шоайла бIаргабовнзар...

Дукха ха ялалехьа Берса набахта кхелхав, аьнна, каьхат дера. Из лоадаланзар цун нанна Залимата. Дукха ха ялалехьа кхелхар из. Бехк а бацар, ше мел яха воIа яхаш хьаенаяр из.

ЗIамигача бийргица ше цхьаь йисар Райхьант. Даь цIенгахьара гIо хургхиларах дог даха эшацар. Из цига маьре еча денз, цунца дика-во леладе ловш бацар уж. Вешта аьлча, Элмарза вар цу гуIлакха геттара чIоагIа дуьхьала. Са ши бIарг хьалекхача хана укх тховна кIала яргьяц из, оалар цо. Райхьант хьоахайичала, хи тIара чуйоагIаш Райхьант йодаьй, аьнна хабар даьржар юрта. Цхьабараша йоахар: Черсечун Берса низагIа йигай, вокхар, ше раьза а йолаш дIаяхай. Цкъарчоа, Райхьанта дай, тоам бергбац, аьнна, духьалбаьлар. Царна, маьре яханза цаI йоккхагIа а йолаш из йигандаь, шоашта эхь дар духьа из дича санна хетар. Райхьанта вошас Элмарзас аьлар: «Из эудилг, цунга бIаргаш а уттадеш халхадувлаш дар, ше раьза а долаш дахад. Цунах тоам а бий, кхы цIагIа чуйоагIаргйоацаш дIахоадае еза». Цо аьннача бесса тоам бир.

Кердача дезале шийна везачунца вахар хеттар Райхьанта. Цунна чIоагIа новкъадар из цу наькъаца нийсденна. Лоалахоша дIа-хьа кхухьача хабараша кхы а чIоагIагIа дог эттIадора Райхьанта.

Берсаи Райхьантеи бер ца хулаш массехк шу даьлар. Гаргарча наха оалар, даьша баьккха сардам баха хила беза Райхьантах, цудухьа хилац цун бер, аьле. Цу кхалсага бIара а хьежаш, вагIаш зехьа шераш дIа хIана ухийт, цун когаметта хилча, оаха тхоайчоа саг йоалаяь дукха ха хургьяр-кх, оалараш а корабоагIар. Бакъда, Берса уж къамаьлаш теркалдацар.

Каст-каста акхарцига гуллора Берсаца колхозе къахьегаш бола кагий нах. Уж цхьаьаца-шишша дувцаш, бийса юкъеяххалца багIар. Берсана чIоагIа хоза хетар. Райхьант шийн новкъосташца елаенна, безаме хилар, царна дег тIара гIулакх дар. Кхыча бесса хила йиш а яцар из, хIана аьлча, шийна дукхавезача сага новкъостий ца лаьрхIача парна гIулакх ца дича, кхы хьанна дергдар цо?

Райхьант маьре ена бархI шу даьнначул тIехьагIа, берах кхийра. Из шийна хайча, чIоагIа гIадъяхар марнана Залимат. Цо массанега кхаъаш доахар. Иштта, хьа ца хайте а, дагахьа чIоагIа кхаъ хиннабар цунах Берсана а. Кхоачаш хила мегаш дар марои сесагои дуккхача хана сатийсар.

Бакъда, Дала дилла хинна дацар Берсана шийн цIийх хьадаьнна бер бIаргаго. Из бехк боацаш НКВД-с лаьцар. Цул тIехьагIа, даьдоацача хIаман «дерий дайта», шийца уллув къахьийгача наха тIалаткъийта гIерташ. чIоагIа таIазар дир. Цул совгIа, набахта чуеллар берах йола Райхьант а. Iа дерий ца дой, оаха хьа сесаг юврг1я, яхаш, кхерам а тIатувсаш, юха а юха а яхар мо Берсана низ бе болалора уж. ХIаьта набахта чуйоаллача хана, кIаьнк вир Райхьанта. Сесаг а шийн маьлха дунен тIа яьнна тIехье а бахьан долаш, ше ца даь хIама даьд аьнна дIа тIа а

Райхьант колхозе балха яхар. Цо шийца дIакхувлар кIаьнк а. Укхаза цо, кхы къерда ца къердаш, шийна хьабенна моллагIа болх бора. Мичча беса йиаь а сискал яа езар, барзкъа тIадувха, нахаца дика-во леладе дезар.

1944 шера 23 феврале гIалгIайи нохчийи мехках боах. Дувцарах саг тешаргвоацаш чIоагIа деха, Iаьржа денош дар уж. Цу бIаьхача наькъ тIа дукха къоаной, бераш дайра. ХIаьта уж зерате ваха каша доацаш товарни вагонашкара ара а боахаш машиннаькъа юхе гIолла Iобехкар. Райхьант шийн кIаьнкаца Кустанайски области кхоач. Ераш цу шийлача, бирсача мехка чуэц тIехье а йоацаш цхьаь йисача казахий йоккхача саго. — Гумсияс. ТIем тIа виъ воI вийнача цо, дика кхетабора Райхьантагара бала, гIайгIа. Цудухьа, из шийна могача бесса гIо де хьожар цунна. Бакъда, мискача йоккхача сага напагI даар тIа вагIар даьлагахьара а кхераме дар. ХIаьта из а цхьан-шин кIиргIа даъал мара дацар. НаькъагIа IабоагIаш цамогаш хинна кIаьнк, Гумсияца а вита, болх лаха араьлар Райхьант. Ах бутт совгIа ха яьккхар цо, цхьаннахьа балха дIа ца эцаш лелаш. Цхьабараша укхан эша говзал яц, аьле, бахьан доаккхар. Вокхар, ер спецпереселенка йолга дIахайча, човхайора. Юххера а колхозе дIаийцар из. Цига, цхьаккха хIамах бIу ца къожабеш, кхыча кхалнаха нийса къахьегар Райхьанта. ХIаьта балхара чуеча, цамогаш волча кIаьнка юхе ягIаш бийсаш дIакхухьар. Даьлагара дехар, воIацара къоаста ца елга. Даьла къахетам совбаьнна, кIаьнк дикагIа хилар. Райхьантаца шийн вахар хеттача Гумсияна а цунах бокхха кхаъ хилар. Цхьа юкъ яьлча, геттара а вийрзар из кIаьнк.

Цкъа бийсанна наIарах чIоагтIа хIама техар. Гумсия дIаараяьлча, ноа цхьа къонах латтар. Цо эрсий меттала хьаттар. Райхьант цIи йола гIалгIай кхалсаги кIаьнки укх чу бий, аьнна. Цкъарчоа ше фу аьлча, бакъахьа да ца ховш йисар из. ТIаккха хьаттар, хьо малав, аьнна. Вокхо ше гIалгIа ва, аьлар. ХIаьта Гумсияс, цхьа гаргара саг хургва-кх ер, аьнна, Райхьант шийца йолга дIахайтар. Райхьант кхераш, эгаш араяьлар, хIанз малагIа бIилл дахьаш венав-хьогI из, яхаш. Шийн кхераялар лочкъале гIерташ, моаршал а хаьтта, чувийхар цо хьаша. Вокхо чувала тиганзар, сиха юха ваха веза шийн, аьнна. Райхьанта вовзаш саг вацар из. Цудухьа тоам хетацар, малагIа гIулакх дахьаш венав хьо, аьнна, хатта. Из кхетадича санна, хьаьшо аьлар:

— Со хьа вошас Элмарзас вайтав, ше лазаро кIалвиталга дIахайта, тарлой, ше волча хьо яр ловш а ва из, — аьлар цо. ТIаккха из Iеш волча юрта цIи яьккхар цо. Из Райхьант яхачара 20 километр мара гаьна яцар. Ше из хоам баьчул тIехьагIа, дIавахар хьаша. Цу бийсана наб йинзар Райхьанта. Цун керта чу ца йоссаш уйла яцар. Дагаухар ше цо цIагIа чу ца йитар. Иштта шийх цо дийцар. Ше лазарах кIалвисандаь, къинтIераяккха еха хургья цо со, яхача уйлан тIа сецар из. Iурра цо Гумсияйта дIахайтар, ше сиха вешийна тIакхача езалга. Бакъда, мишта гIоргья ховш яцар Райхьант. Цу шерашка спецпереселенцаш, кхоаччара гаргара саг велча-ваьлча, а, юртара юрта баха йиш йолаш бацар, коменданто бокъо елча мара. Цудухьа чIоагIа кхераме бар Райхьанта бе беза никъ, хIаьта а из юхасоцае хала дар. ХIана аьлча, дуккхача шерашка бIарга ца вайнача, хIанз кIалвисача вешийцара безам чIоагIагIа бар. Из кхетадаьча Гумсияс, цунна никъ хьеха гаргара кхалсаг хьатехар. ХIаьта цу сайрийна новкъа арабаьлар уж. Цу бус кхы са ца лоIаш никъ баьчул тIехьагIа, сецца дIакхаьчар. ХIаьта цига цунна бIаргалайна сурт ун-зара дар. Моцал гIоарал лайна метта уллар Элмарза. Ер чуйоаллаше, бIаргех хий а даьнна, хьалъайвала велар из. ТIаккха йиша шийна къинтIера йсаллалга дийхар. Райхьанта, из тевеш, аьлар:

— Вайна юкъе цу тайпара къамаьл доагIаш дац. Со дуненахьа а къематдийнахьа а къинтIераяьннай хьона. Бакъда, иштта хьо тесса витача, хьа дезала къинтIераяргьяц, хьо ца ваьлча а бакъахьа а хет. Хьо могашмаьрша лелалуш, шортта рузкъа хьатIадахьаш волча хана, хьамсара лелавора цар. Тахан хьо къавеннача хана, низа кIалвисача хана тесса витав. Цу тайпара дезал хьал ма кхувлба вай моастагIий а.

Дукха хало Iайшар Райхьанта, воша ше йолча хьаволавеш. Цул тIехьагIа, сага бIарга ца вайташ лелавир цо Элмарза. Кхо-биъ бутт балалехьа цун хьинарца меттара гIеттар Элмарза.

Бакъда, ераш Даймехка цIабахка шу эшаш кхелхар из. Бусалба дино хьалхадоахача тайпара, деррига гIулакх а деш дIавеллар Райхьанта шийн воша. Из де цунна новкъостал дир кхувш воагIача воIо Мухтара. Из сибата а оамалашца а шийн даьна чIоагIа тара лестар. ВиIий ламаз-мархa долаш доккхал дора Райхьанта. ХIана аьлча, иштта да тIавоацаш кхийнача цо, саго хьалха даьккха а доацаш, ше къоабал а даь хьайийцалар из. Из шек яцар, цо ше бусалба дино маяххара дIайолларгйолгах. Иштта Райхьанта дагаехар эггара эшача хана нана а хинна дIаэтта йола Гумсия. Цу беркатеча, дог цIенача йоккхача сагаца бувзамаш лоаттадора цо, Укх аьхки из йолча Мухтараца цхьана баха лаьрхIадар цар.

...ХIанз воIо сихагIа саг йоалаяр ловш яр из. Бакъда, цо Мухтарагара дехар, ше цун дас йигача бесса, маьре яханза йоккхагIа йиша йолаш, йиIий даьшца барта воацаш саг ца йоалаелга. ХIана аьлча, цунах хеттача бесса безаме гаргалол ца хуландаь. Иштта маьрел дарах, цунна шийна дикаи дакъа бIаргадайна доацандаь.

...Шийн вахарера уж къаьхьа денош дагаухаш ер уллаше а, Iуйра ламаза ха хилар. Из дукха ха йоацаш Iовижа воI гIоттаве везаш яр. Лацар цунна, из иштта сиха гIоттаве. Бакъда, гIоттаванза варгвацар, хIана аьлча, къахетамеча, сабарерча Далла декхар дIададаланза даргдоацаш дар.

М. БАРАХОЕВ.

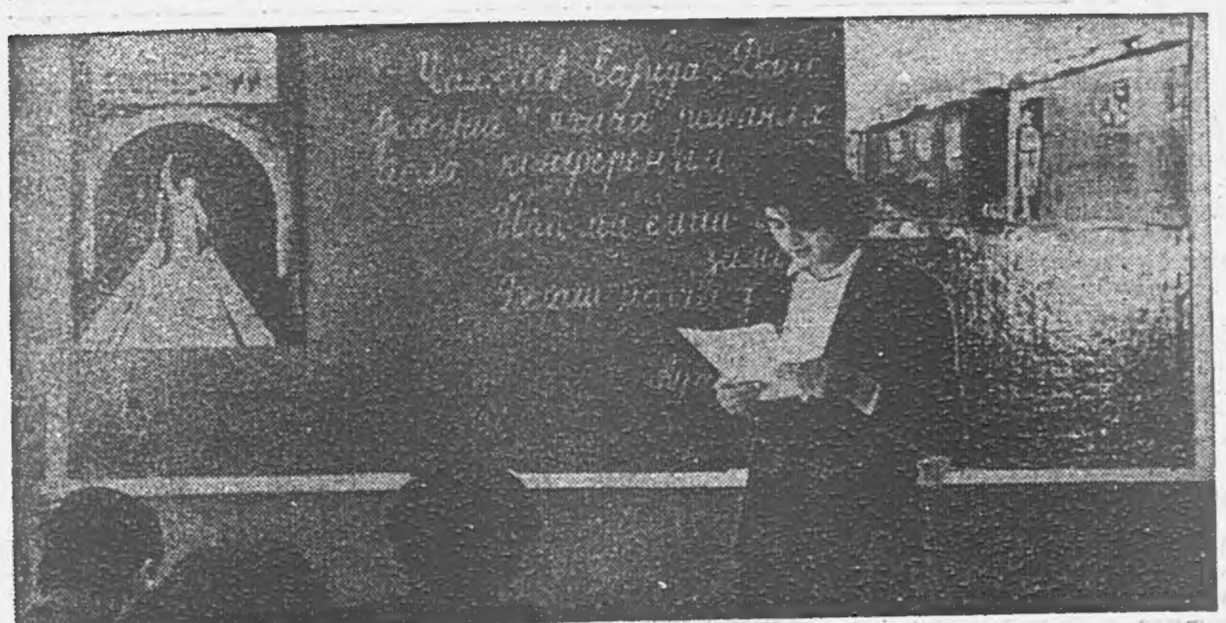

Вайнаьха традицеш дIахокхухьараш

1990 шера 19 декабре МагIалбика района Инаркъерча № 12 йолча юкъерча школе хиннача гIалгIай меттел литературан республикански семинаро дукха хьаьший гулбир. Укхаза хьийха бар республикански хьехархой говзал лакхъеча Института викалаш, ерригача республикера гIалгIай меттел литературан хьехархой, «Вайнаьха этика лардаш» яхача курса преподавателаш.

«Наьна меттел литературан урокашка дешархошта нравственни кхетам балар» яхача семинара тема дешара занятеш чакхъяхара бе-беча формашка гIолла чакхъяькхка яр. Ден программа тIа эггара хьалха яр 8-ча классера гIалгIай метта урок. Цига «Са дег чура наьна сурт-сибат» яхача темах лаьца сочиненена кийчбала безаш бар дешархой. Занятеш дувца дукха хIамаши боккха чулоацами болаш йоллаше а, беррига дешархоша чIоаггIа уйла тIаяхийтан дика кхетадеши дакъа лаьцар хьехархочо говза лостам телаш хиннача къамаьла юкъе. Урок чIоаггIа езаелар укхаза хиннача гIалгIай меттел литературан хьехархошта. Цар белгалдаьккхар, урок семинара темага хьежжа хилар, багах бувцам лелабеча берригача хьехархой балха тIа пайда эца мегаргдола керда методически хIамаш цу заняте дукха хинна хилар. Коллегаша баркал аьлар Iаьлий Аьсета цун къахьегам бахьан долаш, цу уроке цо шоашта дукха хIамаш довзийтарах.

Сийрдел дикел уйла чуйоссайир хьаьшашта ялх шу даьннача дешархошта лаьрхIача отделе хьажа бахаро. Бераштa доллача хIаманца кхоачамбе хьежаб укхаза — башха-дика оборудовани чуоттаяь спортзал, ловзараш ду дукхий цIенош, паргIатта спальнеш, хоза кийчдаь классни цIенош.

ХIаьта эггара керттердар — укхазара безаме берий воспитателаш. Хьаьшашта боккъонца дола совгIат хилар 1-ча классе гIалгIай меттала хиннача чтене уроке а. Эггара зIамагIболча школьникашца болх беш я къона хьехархо Картоева Iийсай Мадина. Шийн балха тIа цо пайда эц дешара тайп-тайпарча формехи средствaехи. Царга гIолла дешархошцара ший дика гIулакхаш дIахьокх хьехархочо, дешархой коллективе тешам болийташ, цхьана дика, новкъосташха гIулакхаш леладергдола уйла дегашка йоссаю.

Бераша чIоагIа безам тIабаха дакъа лоацар уроке деча пайданеча ловзарашка, цудухьа гIаллаха деча цу тайпарча ловзарашка дуккха дика керда хIамаш Iомадаьд бераша. ХIара урока итог е Iомаду бераш хьехархочо — хIаьта бераш цунах дика а доархIаду.

ГIалгIай меттел литературан хьехархочо Картоева Iаьлий Iайшета дукха болх баьб С. Чахкиева «Дошо бIоагIий» яхача книжках лаьца конференци кийчъеш. Доллача хIамах гуш дар из: боккъал дика вIашагIтеха материал, хоза сурташ увттадеш яь кийчо, ашараш лекхар, мероприятена юкъе дешархоша хьинаре дакъа лацар.

Доска тIа эпиграф — Йиц ма елаш яха зама...

Белаш йолча заман хам!
(С. Аушев).

ТIаккха халкъа иллецара дешаш:

Iаьржа хьаргIа
мара
Елхац хьона тIехьа,
Меца борз мара
Елхац хьона тIехьа,

«Дошо бIоагIий» яхача книжка йоккхагIъяь беттаргаргаши шоай нана — лаьттах къоастабаь нах чубоахкаш вагонаш - товарнякаши гойтача цу эпиграфашеи плакаташеи чIоаггIа эмоциональни уйла дег чу йоссайора. Массаза а санна конференци дIайолаелар йовзонхочун биографех лаьца еча доклада ца, цул тIехьагIа дешархоша книжкай выставках пайда а эцаш, Чахкиев СаIида произведеней обзор йир. Гул мел беннарий дегашка доссаргдолаш къамаьл вIаштIехьдаккха, книжка дувцача юкъе берригача дешархошка дакъа лацийта хайра хьехархочоа. Шоаш Iодийшачох шоашта хийттачоа дагабувлар дешархой, шо-шоашта хетараш дувцар, книжка цхьаццайола эпизодаш йоашхача хана произведене текста хIара дешаш кхувлар, шоашта безабеннача турпалех дувцар.

Цу романа тIа ювцаш йола событеш кIоаргагIа кхетае новкъостал дир Яричева, Плиева, Ляпина стихаех пайда эцаро а хIаьта иштта музыкальни фрагменташ юкъейоалаяро а. «Дошо бIоагIий» яхача книжкана масcе оагIорахьара анализ яьчул тIехьагIа, Iаьлий Iайшета таханарча денца говза йийзар романа тIа гIоттаяь нравственни проблемаш.

Дуккха шераш хьалхагIа денз школе болх беш я гIалгIай меттел литературан хьехархочо Картоева Iаьлий Аьсета кулгалдеш йола фольклорни кружок. Кружковцашта дукха хов халкъа иллеш, кицаш, кIоанолгаш, цар гулъю ширача замалахьа наха лелаяь хIамаш, барзкъаш, хозленаш, кхыяраш.

Семинар йолча дийнахьа хьайиллар «Даьй хоза гIулакхаш» яхача темана хетаяь кружока заседани.

Iаьлий Аьсета дешархоцта дувцар гIалгIай традицеехи обычеехи, боккхийча наха ца каст-каста къамаьлаш а деш гулдаь лоамарой вахаре хаьдда масалаш кхувлар. Цу заняте кружковцаша хьахьекхар, халкъа иллеех, ширача замалахьа наха лелаьча хIамаех, къаман дувхарех пайда а эцаш, кийчъяь дуккха инсценировкаш, фольклор шоашта ховлга.

Семинаре дакъа лаьцараша дег тIара баркал йоахар из семинар кийчъяьча хьехархошта, цар хьаьнала къахьегам, цу дийнахьа мел хиннача мероприятешкахьара шоашта хинна салоIам, дикахетар бахьан долаш.

Семинаре хиннача Малгобекски горОНО заведующе Магомед Салманович Мургустова чIоаггIа раьза хинна къамаьл дир № 12 йолча юкъерча школе наьна мотти литературан хьехара гIулакх дика вIаштIехьдаьккха хилах, керда толамаш дахар ловш ловца баьккхар.

Семинаре толам — из да № 12 йолча юкъерча школа гIалгIай меттел литературан хьехархоша дуккхача шерашка чIоаггIа къахьегаш баьча балхах хьахиннар. Цу гIулакха юкъе доккха дакъа лаьцад хьехархоша творчески болх бара хиланза дарг мел доаца хьалаш вIаштIехьдаьхача школа директора Картоева Iаьлий Марета.

А. ИЛИЕВА.
Малгобекски ГорОНО методкабинета заведующи.

Cурташ тIа: 1) Картоева Iаьлий Iайшет я Чахкиев СаIида «Дошо бIоагIий» яхача романах йола конференци дIахьош; 2) Картоева Iаьлий Аьсет (гIалгIай меттел литературан хьехархо) я фольклорни кружока аргIанара занятеш чакхйоакхаш.

МАЦА ТОАЯЬ ЯККХА ЛЕРХI ШКОЛА?

Кхо шу совгIа ха я Назранера № 1 йола юкъера школа тоаеш я яхаш, дIакъайла латта. Дувцалга йоацаш хало тIаенай цу школе дешаш хиннача берашта а цар даьшта-ноаношта а. Города йисте уллача № 4 йолча школе ух укхаза дешаш хинна бераш. Цу новкъа берашта тIаоттар боккха кхерам а йоккха хало а я. Массехказза машинаш лелача наькъел дехьа-сехьа дувла дезаш хул уж. Хотта, хих йизза сангараш, да воацаш, йовсаралла даьннача жIалей ордингаш я цу новкъа. Цудухьа школе даха бер чукхаччалца цун сагот де дезаш ба берий дай-ноаной.

ХIаьта школе дIанкхаьчача а кхы дикагIча хьале хилац дешархой. Кхетаде хала дац, боарамал кхозза дукхагIа йизача № 4 йолча школера хьал. Цу школа дешархошта а тIабаьхкача «хьаьшашта» а лерттIа деша хьал дац укхаза. Ахаш гаргга урокаш чакхъяха таро а яц хьехархой. ВIаштIехьдалац боккъонца йола «конвейер» хинна латтача классашка цIено а школе эшаш бола лостам а лоаттабе. Цул совгIа, № 4 йола школа ше а я хьаьча дийнахьа денз йIоахъяла «ца тугаш». Гурахьел Iайи арахьарчул шийлагIа хул школе. Цудухьа тайп-тайпара электроприбораш лелаю классашка, гIонна йолча помещенешка, вешта аьлча, боккха хьовзам отта тарлу «тIанк» аьнна йизза йолча школе. Массехк шу да цу хьакъехьа дувца, цун бахьан леха. Бакъда, гуш яц цу къамаьла чаккхе. Саго дагардаьдац хьехархошта больнични листех дIаденна ахча а цу бахьанех ца луш йиса урокаш а. Вешта, берий унахцIенонна хинна зе-м дувца а дезац.

КхоалагIа шу да моттиг ца таьар бахьан долаш укх школе продленни ден группаш болх беш йоаца. Соахка а цул хьалхарча шера а, беррига цу даькъера болх берашта хIама дуадича чакхбоалар. Вешта, укх шера-м из гIулакх а деладац школе.

Хеталора, гIулакх иштта нийрча долга кхетадеш укх района кулгалхоша шоашта могар дергда, № 1 йолча школа ремонт сихагIа чакхъяккхара а № 4 йолча школера кхоачамбоацараш дIадахара а, аьнна. Бакъда, тахан шеко йоацаш ала йиш я: цу гIулакха сагота саг вац укх районе. Хьадаь хIама дац массехказза хувцабеннача районо заведующеша, цу школа шефаш болча «Электроинструмент» завода а керда баьхкача советски, партийни органий кулгалхоша а.

Цул совгIа, оаха тамаш еш цхьа хIама гучадаьлар Кхаь шера тоаеш я райОНО яхаш, латтача школе гIишлонхой дIачу а баьннабац. Харцаш латт школа. Дохадаьд кораш, наIараш, ков. Иштта латташ цо кхы а шинкхо шу доаккхе, ремонт а ца еш, кердаяр хьалъе езаргья.

РайОНО заведующи волча М. Албогачиева тхоца къамаьл деш аьлар, № 1 йола школа хьатIадоагIача шера тоаергья, цига эшаш дола кийчон балхаш доладаьд, аьнна.

Укхаза хьоаха ца деш дита йиш яц цхьаькха цхьа хIама. Цу оаха ювцача школа столови тоаеш боахк кооператораш. Укхаза «Оалхазар» яхача кондитерски изделеш еча кооператива филиал хьаелла лаьрхIа ба уж. «ЦIа дIа а дехка, коанаIараш нийцай» яхача эрсий кица тара дециий гIулакх?

Школа кастлашха тоаяь яргья, аьнна, хеталуш баларе, кооператораш цунна ул-лув гIоргбацар. Уйла ел оаш, царна фу тIакхаьчад шоай ахчах укх школера столови тоа ца йича?

Массане а кхетаду гIулакх мишта да. Ер школа лерттIа болх бе йолаелча, аьттув баргбар кхычахьа ухаш хало ловча берий. Бакъда, иштта ала йиш яц тахан ахаш мара урокаш ца телача хьехархой, группаш ца лелаешше алапеш хьайидеча воспитателий, халонаш я яхаш, лерттIа болх ца беча шин школа администраце. Цар малагIа уйла я? Цу хьакъехьа оаха дувцаш, № 1 йолча школа дешара даькъе завуч йолча Р. Талдиевас аьнна: «Вай автономи хьа ца лой, тхачох гIулакх хургдац». — яха дешаш дагаух. Боккъала а цу гIулакхага хьежаш багI-теш уж? МалагIа бувзам ба, кхаь шера ремонт е йола а йинза латтача школанеи къаман автономенеи юкъе?

Беррига хьехархой из уйла йолаш бар, ала дахкац тхо. Цу таханарча кхоачамбоацараша боккъонца дог лазадоаккхаш, шоаш малагIа фу дича бакъахьа да ца ховш бараш дукха бар цига. ГIулакх тоадалар ловш боацараш а кIезига бацар. Из кхетаде хала дацар, цар шоаш школа тоаяр духьа тIаийяь цхьацца решенеш йийцача. Вешта аьлча, цу гIулакха лерттIа оарцагIваьнна саг кораванзар тхона цу районе.

Кхы а цхьа хIама белгалдаккха ловра. Массехказза критика яьй хьалха леладаьча «показательни» оалача гIулакхашта. Бакъда, цу гIулакхий овлаш уйлашкара цIендаь дIадахача атта дац. Хьажал, тIеххьарча хана мел хувцаеннай город. Массе метте остановкаш я, шерра проспект хиннай хьалха готта хиннача улицах. Бакъда, № 4 йолча школана гонахьарча моттиге дIакхачанзар из доккха «ираз».

Трикотажни фабрика болхлой общежити йолча, «Электроинструмент» завода а цу фабрика а берий бешамаш, вай йийца цхьоалагIа а йиълагIа а школаш чуйолча зданешта гонахьа, чувала а ара вала а моттиг йоацаш, хотта латт. Укхаза бегашта санна дувцаш да, бер садике доаладеш йоагIа кхалсаг, хоттала яха яла минот яхаяц, яхаш. Цох теша йиш йолаш да цига доалдар.

Цу гIулакха гонахьа долча хьакимашкара хIаранегара кIезиг-кIезига мелал ювлаш нийрчадьннад гIулакх. Иштта долче, шоай министерствана чуйоагIача школашта юкъе а дикка белгальяьнна йола школа цу хьале йолга ховшше а хIама ца деш, цунна гIо де саг оарцагIа ца воаккхаш мишта багIтеш халкъа образоване министерства, Назрановски районо кулгалхой, царна бIара а ца хьежаш, шоай дош ца оалаш хьана багIа парте Назрановски райкома, райисполкома кулгалхой?

«Iайха лазар гучадоаккхе — дарба а хьеха», йоах халкъа кицо. Цудухьа гIулакх тоадара нахагара новкъостал дийхача хIама хувцалургдацтеш? Берий дай-ноаной цу гIулакха юстара баргбац, аьнна хета тхона.

Назранерча № 1 йолча школа дехача коа тхо латташ, оаха зийра доккхий хьастамаш теха къайла латтача наIараштa лакхе «Марша доагIалда!» яха дешаш тIаяздаь лозунг.

Хьанга кхайкар-хьогI школа?

Л. ЧАПАНОВА,
Ж. БОГАТЫРЕВ,
тха спецкорраш.

Суда залера

ХIАНЗ КХЕТА МЕГ

Хьалха судо теха ха токхача хана дунха хало Iайша хиннабаларе кхийтта хургба, аьнна хеталора Сунженски районе бахаш бола Ялхароев Т., Оздоев К. Уж набахтерча вахарца кхы а чIоагIагIа чам бенна, цига юха чубаха уйла йолаш хиннабар. Сихха лехар цар юха а набахта бода никъ.

Сипсой-ГIалий тIа а баькха хIамилг йожаргйола моттиг лехар «кIанташа». Шоашта вIалла бIаргавайнавоаца зIамсаг Топчигречко, низагIа Шолжа йисте дIавигар цар. ТIера барзкъа даьккха саг вовхар чIоагIа во лоархIаш да вай. Цхьабакъда, шоаш дIавигачунна тIера цхьа барзкъа даьккхача дош хеташ бацар Ялхароеви Оздоеви. ТIера Iоькхар куртка, полувер, ботинкаш. Дукха деце а, цхьа соми ах соми ахча хиннадар акхар вовхачунга. Из ахча а хьадаьккхар цунах вахар дилла уйла хинначар. Деррига а дIалаьрхIача зIамигача сага зуламхоша даь зе 170 сом дар.

Ши кот берзана хиннавале а, къуй гаьна балалехьа милиценга хоам бе кхийра Топчигречкой. Зуламхой гаьна балалехьа хьалийцар. Цар вIаштIехьдаланзар аргIанара фос яхьа. Цар шоаш Топчигречкона тIера Iодаьха барзкъаш а ахча а юхаделар. Сунженски халкъа судо, деррига а законо дIадеххача бесса техкачул тIехьагIа, дош дийцар. Шиннена а чувалла везаш ха техар. Хетаргахьа, хIанз набахтара арабаьлча уж кхетаргба, аьнна хет тхона.

В. БЕРГОЕВ.

ДIаяхай уж замаш

Исламо хьакхайкаду саг Даьлах тешалга. Из бусалба хилар белгалдоаккхаш пхи хIама да. Царех хьалхара дар Даьла цаI волгеи цо ший викал вайта Мухьмадпайхамар бакъвелгеи, дийнахьа пхезза ламаз делгеи, Даьла духьа загат даккхари, сагIа далари, марха кхабари, ший таро хилча Хьажий-цIа вахари.

Цу дерригнех хьалхара диъ мара кхоачашде таро йолаш бацар Нохч-ГIалгIайчера бусалба нах перестройка йолаяллалца. Кхыметтел ший кхоаччара гаргара, саг велча а, цига дуIа де лоархIа ца бераш дукха бар. ХIаьта Хьажий-цIа гIолгах-м дувцалга а яцар.

Октябрьски революци яла лехьа Макка баха вIаштIехьдоалаш хьал долча наьха мара хиннадац.

«Халкъий баьчча» лоIамагIа ди IотеIабелга мел доккха зулам долаш гIулакх да кхетадаьд Iаьдало перестройка шерашка. Зе мишта дац из. Хийла маьждиг, хьужаре йохаяь дIаьяхар, цар чу бусалба дина кIоаргаленаш йовзийташ хинна Iалама нах дукхагIбараш цIенбаь дIабаьхар, вешта аьлча, боабир. Иштта репрессеш йолча шерашка эзараш имамаш, Iалама нах хIалакбир ерригача Союзе гIолла дIалаьрхIача. Царца бац мехкабала тIабенача 1941 шера Даьхе моастагIчох лорае баха 11,5 эзар бусалба дешар дийша нах. ХIаьта цар шоай декхар дизза кхоачашдара тешал деш дециий 1990 шера городе Уфе хиннача бусалба наьха Дерригдунен 5-ча съезде царех 12 саг мара вена ца хилар.

Цу съезде дош дийхар Японерча викало, Токио долча бусалба маьждига имама Хазрат Абдул Карим Салтона. Цун 85 шу даьннад. Къамах японец ва. 1945 шера бусалба ди тIаийцаб цо. Цул тIехьагIа ткъаь кхозза Хьажа-цIа ваха хиннав.

«...Эггара чIоагIагIа нийсхо лелаеш ди ба бусалба бар, — аьлар цо. — Японе из лелабеш 30 эзари цхьа бIаьй саг ва. Царех дукхагIбараш хIара шера Хьажа-цIа ух. Японерча бусалба наьха цига бахара вIалла проблема а яц. 1985 шу тIакхаччалца Макка се вахача Россера вена нагахьа саг кхетацар сох. Вerригаш а 10—15 саг мара хилацар. Тхо чIоагIа халахеташ дар. Советски паччахьалкхен кулгалхоша цу даькъе лерттIа йоакхо ца яр, тха бусалба вежарий цо теркал ца бар. Аз масса болча бусалба наха маьл бех вIаши кхотабалар дехаш!»

ХIанз дувцаргда вай загатахи сагIа даларахи. Уфе Дерригдунен V съезде делегаташа укх тайпара резолюци тIанийцар: «СССР бахача бусалба наха хетар теркал а деш, Ульяновск яхача городе доккха маьждиг хьалде, из хургда кIайча мраморах даь. ХIаьта цу маьждигах Саудовски Араве корола Фахд Абдул Азиза цIи туллийла» аьнна. ДIададача шера, вайнах Хьажий-цIа бахача хана, Фахд Абдул Азиза уж тIа мишта нийцаб дувца а мича эш.

Вай мехка бахача, бусалба наьха керттера маьждиг хургда Ульяновске хьалде лаьрхIачох. Цудухьа тха районера а, вешта республике а кIезига хургбац из лоархIаме гIишло хьалъеча шоашкара дакъа лаца раьза бола нах. Дукха деце а, хIаьта а шоашкара кIезиг дукха ахча цу гIулакха дIадала кийча бола нах вайна юкъе хургбац аьлча, со тешаргвац.

Дукха ха йоацаш СССР Европейски даькъея Сибарегени бусалба дина муфтий волча Тажуддинагара дийхар аз, хьалдергдолча маьждига расчетни счет хьаалар.

Цо сога юхаяйтача телеграмма чулоацам иштта ба: «Аз чIоагIа хоза хетарца тIанийцар Iа баь хоам. Доккха, дег тIара баркал оал аз Нохч - ГIалгIай зIамигача, бакъда, доккха а денал долча халкъа, шо лоархIаш вола Тажуддин».

Ульяновске хьалде лаьрхIача маьждига эггара хьалхарчарца ахча диллар муфтий ше ва. ХIаьта 20 000 доллар корола Фахда шийгара дайтад.

Цу лоархIамеча гIишлонна лаьрхIа ахча дIахьожаде безам болчарна дIахойт оаха цун расчетни счет: 450057 г. Уфа Духовное Управлене мусульман, расчетный счет № 701853 в Кировском отделении Социнвестбанка г. Уфы, МФО 105712.

З. ДОТМУРЗИЕВ,
МагIалбикерча № 18 йолча школа хьехархо.

Iа.

Х.-Б. ИСРАИЛОВА сурт.

Редактор
С. И. ЧАХКИЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

7 ФЕВРАЛЬ,

ЕРА

I ПРОГРАММА

6.30 — Iуйре (120+30).
9.00 — МВД сводкаех.
9.15 — Берий сахьат (английски меттала урокаца).
10.15 — Мультфильм.
10.25 — «Ай лав ю, Петрович!». Художественни фильм.
12.00 — ТСН.
12.15 — Берий музыкальни клуб.
15.00 — ТСН.
15.15 — «Города йистера больница». Художественни фильм. 18, 19-гIен.
17.15 — С. С. Прокофьев ваь 100 шу дизарца. ДIалокх П. Коган кулгалдеча МГСО.
18.10 — ...16 шу даьннеи боккхагIеи.
18.55 — Художественни фильм. «Гэгмен». 4-гIа сери. «Полицейски».
19.25 — Художественни фильм. «Когда деревья были большими». (1961 ш.).
21.00 — Ха.
21.45 — МВД сводкаех.
22.00 — «ВИД-о» гойт»: «Музыкальная азбука России».
23.00 — Под знаком «Пи». Перерыв йолча хана (00.00) — ТСН.
00.45 — «Френовские тропинки» яхача циклера «Охранная грамота».
1.20 — «Арбатский мотив». Художественни фильм. 2-гIа сери. «Наследство».

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Солнечный пленник». Научно-популярни фильм.
8.35, 9.35 — Природоведени. 5 класс.
8.55, 9.55 — «Очень маленькие трагедии». Научно-популярний фильм.
9.05 — Испански мотт. 1-ра шу.
10.05 — Испански мотт. 2-гIа шу.
10.35 — Биологи. 8 класс.
11.05 — Вивлиофика 2-гIа передача.
11.35 — «Сары-Чилинский биосферный заповедник». Документальни фильм.
11.55 — Лыжный спорт. Чемпионат мира. 30 км. МаIанах. Италера трансляци.
14.30 — Ритмически гимнастика.
15.00 — «Кот в сапогах». Фильм-спектакль немецки Паччахьалкхен драматически театра. (Берлин).
17.35 — Передачай программа.
17.40 — Телефильм.
17.50 — Музыкальни открыткаш.
18.00 — Разный подход к одной проблеме. (О проблемах развития сети крестьянских хозяйств).
19.00 — Киножурнал.
19.10 — ИПП.
19.50 — Бийса даькъала хийла шун, бераш!
20.00 — Дагалоацаман баркаллин совгIат (нохчий меттала).
21.00 — Ха.
21.45 — РСФСР Верховни Совета сессе.
23.45 — Иллюзион. «Пышка». Художественни фильм. (1934 ш.).

8 ФЕВРАЛЬ,

ПIАЬРАСКА

I ПРОГРАММА

6.30 — Iуйре (120+30).
9.00 — Мультфильм.
9.20 — Дж. Гершвин. Симфоническая картина «Порги Бесс».
9.40 — ...16 шу даьннеи боккхагIеи.
10.25 — «Когда деревья были большими». Художественни фильм.
12.00 — ТСН.
12.15 — Калмыцки ССР Паччахьалкхен иллеи халхараи «Тюльпан» яхача ансамбла концерт.
15.00 — ТСН.
15.15 — «Города йистера больница». Художественни фильм. 2-гIа сери.
16.15 — Мама, папа, со. Бера хьехам бар. 10-гара 11 бутт баллалца.
16.45 — ДIалокх С. Стадлера (скрипка).
17.20 — «Образ» яха литературни передача. Боккхийчарна лаьрхIа.
18.05 — Прогресс, информаци, реклама.
18.35 — Программа «ВИД».
18.50 — Художественни фильм «Гэгмен». 5-гIа сери. «Неудачник».
19.20 — М. Горьке цIерагIча киностуде 75 шу дизарца. Художественни фильм. «Дело было в Пенькове». (1957 ш.).
21.00 — Ха.
21.45 — Программа «ВИД». Перерыв йолча хана (23.45) — ТСН.
1.00 — «На «бис». Киноконцерт.
1.50 — «Гонки по вертикали». Художественни фильм. 1-ра сери.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Спаси и сохрани». Научно-популярни фильм.
8.35, 9.35 — Природоведени. 2 класс.
8.55 9.55 — «Мяч из глубины веков». Научно-популярни фильм.
9.05 — Английски мотт. 1-ра шу.
10.05 — Английски мотт. 2-гIа шу.
10.35, 11.45 — Истори. 8 класс.
11.05 — «Илья Сельвинский». «Начало пути». Документальни фильм.
12.15 — «Сибирь на экране». Киножурнал.
12.25 — Лыжный спорт. Чемпионат мира. 15 км. Кхалнах.
11.30 — Н. Осипова цIерагIча Паччахьалкхен академически эрсий халкъа оркестра концерт.
12.10 — Передачай программа.
17.15 — Документальни фильм.
17.45 — Лаьтте болчу безамца (нохчий меттала).
18.10 — Музыкальни открыткаш.
18.40 — Къамо лоархIа поэт — поэт хинна Iац... Передаче дакъа лоацаш ва СССР Союза яздархой член, «Маьт-Лоам» яхача гIалгIай журнала редактор, поэт М. Вышегуров (гIалгIай меттала).
19.10 — ИПП.
19.50 — Бийса даькъала хийла шун, бераш!
20.00 — От вероятности до факта. (Духьалара эфир).
21.00 — Ха.
21.45 — РСФСР Верховни Совета сессе.
23.45 — «Старые зурначи». Художественни фильм.

РАДИО

7 ФЕВРАЛЬ, ЕРА

7.30 — Корта бола къамаьл.
7.40 — Хоамаш.
7.55 — 8.00 — Передачай программа.
8.15 — Республикански газетий обзор.
8.30 — 9.00 — Халкъа ашарий концерт.
11.15 — «Патриот».
11.30 — Iалам цIена хилийтара (гIалгIай меттала).
11.45 — 12.00 — За конкурентноспособную продукцию.
17.15 — «Камертон» яха художественно-публицистически канал. Духьалара эфир.
18.00 — Керда хоамаш.
18.10 — Керда хоамаш (нохчий меттала).
18.20 — Керда хоамаш (гIалгIай меттала).
18.30 — «ПIераскан буьса». Радиопрограмма (нохчий меттала).
18.45 — 19.00 — Халкъа ашараш.

Тахан республикен Грознен хувцалуш морхаш а Iуйрийна цхьаццанахьа дохк а долаш, бе-беча оагIорахьара секунда 0—5 метр сиха мух а болаш, фегара температура 1—6, Грозне 2—4 градус шелал а латташ ха хила мег.

Кхоанен ломмен хувцалуш кхоалленаш, цхьаццанахьа делхаш лаьгIо лоа а долаш, бе-беча оагIорахьара секунда 3—7 метр сиха хьекхаш мух а болаш. Фегара температура бийсана 14—19 градуси деношка 4—9 градус шелали йолаш ха хила тарлу.

Метеостанци.

Газета 1973 шера еннай «Знак Почета» яха орден

НАШ АДРЕС: «СВЕТ» Газета Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской Республики, Чечено-Ингушского рескома КПСС,

364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 22-45-57; заместителя редактора — 22-85-07; ответственного секретаря — 22-84-68; отделов: идеологического — 22-53-12, 22-75-78; промышленности и транспорта — 22-75-81; 22-65-01; агропромышленного — 22-47-84, 22-90-66; культуры — 22-64-75; 22-54-04; писем — 22-85-64; машинописное бюро — 22-89-51; корректорская — 22-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 261.